

Kampen om den danske gård
DANSK BONDEGÅRDSFORSKNING
I 1800- OG 1900-TALLET

AF
PETER HENNINGSEN

Fra ca. 1920 og frem til begyndelsen af 1960'erne anvendtes der på Nationalmuseet og Frilandsmuseet i Lyngby mange kræfter på studiet af den danske bondegård. Det handlede ikke så meget om gården i sig selv som om det, den repræsenterede. Bondegården opfattedes nemlig som et middel til at forstå væsentlige sammenhænge i den historiske samfundsudvikling. Før Sønderjyllands genforening med Danmark i 1920 interesserede man sig således for gården som nationalt kendetegn i grænseregionen – man ønskede at trække en folkegrænse mellem dansk og tysk – eller man betragtede den som et kulturelement, der kunne være med til at bekræfte den i tiden så fremherskende udviklingsteori (evolutionismen).¹

Da kulturforskerne i 1930'erne skrinlagde de nationalistiske og evolutionistiske teorier som videnskabeligt uholdbare, blev bondegården i stedet opfattet som et kulturelement på linje med plove, plejle og lignende, der alle anvendtes til at be- eller afkræfte forskernes teorier om kulturens spredningsveje (diffusionismen).² Den historisk-geografiske metode kaldte man det på dansk, og det var en forskningsretning, der

¹ Bjarne Stoklund: „Bondebygninger og folkekarakter. Striden om 'den etnografiske grænse' mellem dansk og tysk 1840-1940“, i Bjarne Stoklund (red.): *Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*, Gylling 1999, s. 48-65 (Etnologiske studier, bd. 5); samme: *Bondegård og byggeskik før 1850* (3. oplag), Kbh. 1980, s. 13-22. En fin indføring i den evolutionistiske tænkemåde hos en ældre tids etnologer gives hos Hilmar Stigum: „The Study of Man“. Evolusjonstanken og det historiske forløp“, *By og Bygd. Norsk folkemuseums Årbok* 1946, s. 25-58.

² Fine eksempler på diffusionismen i etnologisk forskning findes i overmål hos Arne Martin Klausen (red.): *Kultur og Diffusjon. Foredrag på Nordisk etnografmøte, Oslo 1960* (Universitetets Etnografiske Museum Bulletin nr. 10) samt hos Sigfred Svensson: *Introduktion till Folkliksforskningen*, Stockholm, 1960.

dominerede dansk etnologi frem til begyndelsen af 1970'erne. Sideløbende med diffusionismen havde marxismen vundet fodfæste som teoretisk disciplin, men den fik aldrig nogen direkte indflydelse på bondegårdsforskningen. Det fik den til gengæld på Frilandsmuseet i Lyngby, idet museet under indtryk af den nyeste socialhistoriske forskning, der lagde vægt på arbejderklassens forhold, i 1950'erne skiftede fokus fra gårdmandshjem til landarbejderhjem. Hvor man tidligere primært havde interesseret sig for bygningernes konstruktion, rettede man i stedet opmærksomheden på den arbejdende landbefolknings materielle boligforhold.³

På frilandsmuseet *Den Fynske Landsby* i Odense og på Odense Universitet påbegyndtes der i 1980'erne et stort anlagt forskningsprojekt om fynske gårde, som havde et helt andet sigte end Nationalmuseets og Frilandsmuseets tidligere etnologiske studier. De fynske forskere (historikere og middelalderarkæologer) var ikke interesserede i gårdens kulturelle form, men ønskede i stedet at analysere dens bygningsmasse på baggrund af den sociale og økonomiske helhed, hvoraf gården jo blot var en del. Projektet blev imidlertid aldrig ført til ende. Også på Nationalmuseet forsøgte man i slutningen af 1980'erne at genoplive den etnologiske forskningstradition ved at søsætte et stort projekt om andelstidens gårde, men heller ikke det førtes til ende. Det led skibbrud i begyndelsen af 1990'erne som følge af manglende finansiering.

I dag synes såvel den historiske som den etnologiske bondegårdsforskning at være et overstået kapitel, ligesom den aktuelle videnskabelige interesse for landbohistorie i det hele taget er svag. I stedet for at udstede dødsattester eller synge klagesange kan man imidlertid også gøre kritisk status over de opnåede resultater. I det følgende vil jeg primært interessere mig for den historiske og etnologiske bondegårdsforskning, da den arkæologiske forskning følger andre veje og så at sige har sit eget liv forholdsvis uafhængigt af, hvad historikere og etnologer tidligere måtte have fremlagt af forskningsresultater.

Der er tale om en forskningsoversigt med fokus på de mest centrale aspekter af bondegårdsforskningen: Hvad var det, man interesserede sig for, og hvorfor gjorde man det? Hvilke resultater opnåede man, og hvor kunne man ikke komme videre? Hvorfor gik arbejdet i stå? Til sidst vil jeg fremlægge min egen vurdering af forskningsfeltet og pege på et, i mine øjne, uhyre væsentligt element, som aldrig er blevet underkastet et nøjere studium.⁴

³ Peter Henningsen: „Bondegården på museum. Dansk bygningskultur og Frilandsmuseet i Lyngby“ (planlagt til udgivelse i *Lyngbybogen* 2019).

⁴ Oversigten over den ældre forskning trækker store veksler på de mange små

Folkeånd og bondegård

I den sidste del af 1800-tallet var udforskningen af den danske bondegård et nyt forskningsfelt, hvor bygningsforskerne – hvad vi dag nok vil kalde kulturhistorikerne – begyndte at interessere sig for, om man kunne knytte særlige gårdtyper til de forskellige etniske grupper. Interessen var tæt forbundet med tabet af Slesvig efter krigen mod Preussen og Østrig i 1864, idet man fra tysk side hævdede, at Slesvig var et gammelt tysk område, mens man fra dansk side omvendt hævdede, at Slesvig – hele Slesvig – fra tidernes morgen havde været dansk og rettelig tilhørte Danmark.

Det var her, bondegården kom ind i billedet. Den betragtedes nemlig som et sindbillede på slesvigernes etniske tilhørsforhold, for hvor fandt man det nationalt særegne bedre end i den traditionelle byggeskik på landet? Her måtte vel selve folkesjælen formodes at have været kommet til udtryk.⁵ Mest eklatant blev dette synspunkt demonstreret i den sønderjyske seminarielærer Claus Eskildsens polemiske bog *Dansk Grænselære* fra 1936, hvori han med nazisternes egne „blod-og-jord“-teorier gendrev påstanden om, at hele Slesvig oprindeligt havde været tysk. For Eskildsen var bondegårdens form nemlig et „folkekendemærke“, og set i det lys var der for ham ingen tvivl om, at Slesvig var gammelt dansk territorium.⁶

Det var et synspunkt, der allerede i 1848 var blevet lanceret af historikeren C.F. Allen, for hvem folkets nationalitet kom til udtryk „i alle de forskellige Maader, hvorpå Folkelivet ytrer sig: I Sæder og Skikke, huslige Liv, Love og offentlige Indretninger, Litteratur og Sprog, og stærkest i det sidste, som det nærmeste og mest umiddelbare Udtryk

og større bidrag, som tidligere professor i etnologi Bjarne Stoklund har publiceret i forskellige sammenhænge, hvorimod oversigten over den nyeste tid ikke kan findes andre steder. Dog har Peter Dragsbo og Helle Ravn givet en kortfattet oversigt over den nyeste forskning for Nationalmuseets vedkommende, Peter Dragsbo & Helle Ravn: *Jeg en gård mig bygge vil - der skal være have til. En kulturhistorisk-etnologisk undersøgelse af lange linjer og regionale kulturforskelle i gårdens landskab: Bygninger, haver og omgivelser ved danske landbrugsejendomme 1900-2000*, Esbjerg 2001, s. 27-35.

⁵ Bjarne Stoklund: *Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur*, Gylling 2003, s. 106.

⁶ Claus Eskildsen: *Dansk Grænselære*, Kbh. 1936, s. 79. Om Eskildsens forsøg på at modbevise den nazistiske forskning ved brug af dens egne metoder, se f.eks. Kim Furdal: *Kampen om lokalhistorien*, bd. 2, Varde 2016, s. 530-549; Inge Adriansen: *Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet. Brug af folkeminder og folkesprog i nationale identitetsprocesser – især belyst ud fra striden mellem dansk og tysk i Sønderjylland*, Tønder 1990, s. 104ff. og Vilhelm la Cour: *Lukkede døre. Træk fra min Manddoms Aar*, Kbh. 1956, s. 184-192.

Fig. 1: Frilandsmuseets grundlægger, Bernhard Olsen, var som soldat i den danske hær udstationeret i Sydslesvig 1863-64. Som ældre erindrede han det stærke indtryk, som de store hallehuse med deres åbne gadeporte, havde gjort på ham: „Det vil endnu mindes af mange, der som Soldater i vor Hær i Vinteren 1863 kantonnerede i Hütten Amt, hvor nye og fremmede disse Gaarde og Livet, som førtes i dem, forekom os; med hvilken Undren vi vandrede i de mørke Afteneer ad Byens krogede Gyder med de kirkehøje Husgavle. Portene på dem stod åbne, og man så ind i deres rummelige Indre, hvor Ilden flammede på arnen og farvede de bølgende Røgmasser røde. Mørke skikkelser færdeles derinde eller sad i Kreds om Baalet. Det var det samme stærke Indtryk, som naar man en Midsommersaften står ved Sundet og ser Blusene flamme langs vor Kyst og ovre i Skåne så fjernt, som Øjet rækker. Blink fra den grå Oldtid, fra Menneskets ældste og oprindeligste Forestillinger om Solen og om Ilden, dens jordiske Broder, som al Tilværelsens Ophav og Nærer“. Bernhard Olsen: „Peter Heldts Pesel og dens Indbo“, Tidsskrift for Kunstindustri, 2. rk. IV (1898) s. 120; Tegning af Rejnhold Mejborg i Nordiske Bøndergaarde, Kbh. 1891-92.

af Folkeanden“.7 I Slesvig var det således, berettede Allen, at den tyske og den danske bondegård klart kunne adskilles fra hinanden. Den danske gård „dannes af fire Længer, som er sammenbyggede i en Firkant og indeslutter Gaardsrummet (...) Vaaningshuset er strengt adskilt fra de andre dele af Bygningen, der bruges til Stald, Lo, Lade osv.

7 C.F. Allen: *Om Sprog- og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland*, Kbh. 1848, indledningen.

og (...) det har Skorsten, og hele dets Længde danner Forsiden eller Facaden“.

I stærk kontrast hertil stod den „tyske eller saksiske Bygningsmaade“. I modsætning til den danske gård dannede den ikke en firkant omkring en gårdsplads, men bestod i én lang bygning, „der indeslutter saavel Mennesker som Kvæget; den vender ikke Længdesiden, men Gavlenden som Facade ud mod Vejen eller Gaden; i Gavlenden er ogsaa en Indkørsel (men ingen Gennemkørsel) anbragt; der findes ingen Skorsten, men kun en Arne, fra hvilken Røgen trækker langs med Loftet og ud gennem et Hul, det såkaldte Uglehul, i Gavlen“.⁸

C.F. Allen måtte imidlertid noget modstræbende erkende, at den danske gård i Angel havde en anden udformning, som ikke passede ind i hans fine opdeling, for gården i Angel var ikke firlænget, men derimod enlænget som den tyske, men ellers havde den, siger han, alt andet til fælles med den danske gård.⁹

Det skulle imidlertid vise sig, at det netop var den enlængede gårdtype i Angel, der ødelagde den nette adskillelse af dansk og tysk og skabte grobund for en strid mellem to af pionererne inden for dansk bondegårdsforskning, Rejnhold Mejborg (1845-1898) og Peter Lauridsen (1846-1923), der var dybt uenige om, hvorledes den enlængede gårds oprindelse skulle forklares. Allens opfattelse var nemlig bygget på et meget spinkelt kildegrundlag, da der på hans tid ingen systematiske undersøgelser fandtes, som han kunne støtte sig til. Hans forestilling om den danske gård var bygget på hans egen fornemmelse af tingene.

De første, mere systematiske studier af den danske bondegård så dagens lys i 1880'erne, da tegneren, forfatteren og den selvlærte kulturhistoriker Rejnhold Mejborg kastede sig over studiet af gårdene i Slesvig. Valget var ikke tilfældigt, for de tabte danske landsdele, såvel Slesvig som Halland, Blekinge og Skåne (Holsten medregnedes ikke, da hertugdømmet opfattedes som rent tysk), vakte på denne tid stærke nationale følelser hos både læg og lærd. Desuden havde Mejborg og andre med ham, f.eks. Frilandsmuseets grundlægger Bernhard Olsen (1836-1922), den opfattelse, at man i disse tabte lande kunne finde ældgamle kulturtræk, som var gået tabt i Danmark. Ved at studere disse gamle træk kunne man slutte sig til, hvorledes forholdene også måtte have været i kongeriget.

⁸ smst. s. 145.

⁹ Hvor intet andet er anført, bygger den følgende gennemgang på Bjarne Stoklund: „Bondebygninger og folkekarakter. Striden om „den etnografiske grænse“ mellem dansk og tysk 1840-1940“, i Bjarne Stoklund (red.): *Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*, Gylding 1999, s. 48-65.

Fig. 2: En dansk firlænget gård i Bønderby ved Tønder. Foto: Arne Ludvigsen, Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser.

Fig. 3: En tysk entlænget gård i højremskonstruktion (hallehus eller saksisk gård, som bondegårdsforskerne tidligere kaldte denne hustype) i Kellinghusen i Holsten. Foto: Kai Uldall, Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser.

I 1892 udsendte Mejborg et pragtværk om slesvigske bondegårde, som bestod i en blanding af bygningsstudier, folkelivsskildringer og naturbeskrivelser, baseret på egne iagttagelser i felten samt på arkivstudier og samtaler med lokale folk.¹⁰ Værket blev i forkortet form også udgivet i den lokalhistoriske årbog fra Sønderjylland i 1894.¹¹ Med tiden skulle det vise sig, at Mejborgs bog var det første eksempel på en række studier, der med bondegårdens konstruktionsmåde som udgangspunkt argumenterede for, at Slesvig var gammelt dansk, ikke tysk, territorium.

I bogen undersøgte Mejborg den tyske og danske gårds forekomst i Slesvig, og resultatet af hans undersøgelser var, at den tyske gård (eller den saksiske, som den kaldtes af de danske bygningsforskere) fandtes syd for en linje langs floden Slien og vestpå til floden Ejderens munding. Mod vest fandtes den også lidt længere nordpå, nemlig i egnen omkring Husum, hvor der i sognet Ostenfeld fandtes nogle særdeles gamle former af den saksiske hustype.

Nord for en linje mellem Aabenraa og Tønder fandt man til gengæld „klassiske“ firlængede gårdanlæg af den danske type. I området mellem Slien og denne nordlige linje ved Aabenraa og Tønder fandtes et blandingsområde, det såkaldte Mellemslesvig, hvor der hverken optrådte saksiske eller danske gårde, men derimod en særlig enlænget gårdtype, som bestod af ét langt hus, hvor der var bolig i den ene ende og stald i den anden. På gårdspladsen lå en lille lade, der kaldtes for en hjelm. Det var denne gårdtype, som C.F. Allen havde fundet i Angel, og som havde ødelagt hans ellers klare billede af danske og tyske gårde.

For en umiddelbar betragtning kan saksergårdene og de enlængede angelgårde minde om hinanden, men i saksergården er der ingen rumlig adskillelse mellem dyr og mennesker, og gården har port i gavlen. I angelgården er huset derimod delt i to afdelinger, således at dyr og mennesker er adskilt, og den har ikke port i gavlen, men derimod i langsiden. Saksergården vender desuden gavlen mod gaden, mens angelgården vender langsiden mod gaden. En anden og meget karakteristisk forskel er, at den saksiske gård ikke har skorsten, idet røgen fra det åbne ildsted finder vej ud igennem den store port i gavlen og et lille røghul i gavlen. I modsætning hertil har angelgården skorsten.

¹⁰ Rejnhold Mejborg: *Nordiske Bøndergaarde i det XVIde, XVIIde og XVIIIde Aarhundrede, første Bind: Slesvig*, Kbh. 1892. Der kom aldrig flere end dette første bind.

¹¹ Rejnhold Mejborg: „Nogle Uddrag af R. Mejborgs Bog: Slesvigske Bøndergaarde (1500-1800)“, *Sønderjydske Aarbøger* 1894.

Fig. 4: En angelsk enlænget gård i højremskonstruktion. I modsætning til hallehuse-
ne rummede disse gårde ikke en diele med et ildsted, og de havde ikke port i gavlen.
De var derimod delt på tværs, således at der i den ene ende af huset var beboelse,
mens der var stald i den anden. Porten til loen lå på gårdens langside. Foto: Svend
Jespersen, Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser.

Fig. 5: En dansk/slesvigsk enlænget gård af Wohnstallhaus-typen. Ligesom gårdene
på Angel var disse gårde delt på tværs, således at der var beboelse i den ene ende og
stald/lade i den anden. I modsætning til Angelgårdene var de imidlertid ikke opført
i højremskonstruktion, men i „almindeligt“ spærtagsbindingsværk. I modsætning til
danske gårde var de desuden meget brede. Foto: Halvor Zangenberg, Nationalmuse-
ets bondegårdsundersøgelser.

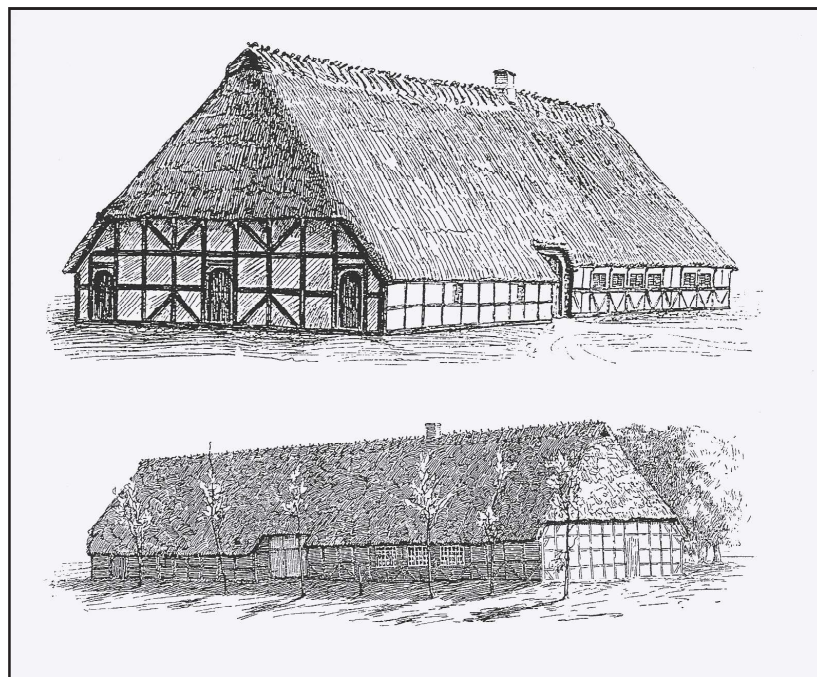

Fig. 6: På Rejnhold Mejborgs tegning af Angelgården ser man tydeligt forskellen mellem denne gårdtype og den saksiske gård. Angelgården er et Wohnstallhaus med stald i den ene ende og beboelse i den anden. I stalddelen er der udskud, og midt på langsiden ligger porten til loen. Tegning: Rejnhold Mejborg: Nordiske Bøndergaardde.

Angelgården eller den slesvigske gård, som danske forskere senere kaldte denne gårdtype, virkede også forstyrrende for Mejborg, for hvad var det for en gård, når den hverken var tysk eller dansk? Ifølge Mejborgs opfattelse burde den danske gård (altså den firlængede), have sit udbredelsesområde helt ned til Dannevirke, men det var altså ikke tilfældet.

Mejborg løste problemet ved at præsentere den idé, at de enlængede gårde var en nyere bygningstype, som først var blevet introduceret omkring 1600, hvor de havde afløst de danske firlængede gårde, som han mente tidligere måtte have ligget i dette område af Slesvig. Ja, omkring 1700 fandt man stadig firlængede gårde i Angel, påstod han, men nu var de helt borte og afløst af enlængede gårde og nyere trefløjede anlæg, som var kommet til efter 1820, både her og på Als.

„Vi ser altså“, konkluderede Mejborg, „at i løbet af det 16de, 17de, 18de og 19de Aahundrede har den ene Bygningsform afløst den anden i den Del af Slesvig, som ligger Nord for de saksiske Bøndergaardes Omraade og sønden for Linien fra Aabenraa til Tønder. Nord

for denne Linie er derimod alle anselige Gaarde vedblevne at være firlængede“.12

Det er et lidet sandsynligt udviklingsforløb, Mejborg her ridser op, for hvorfor i alverden skulle bønderne i Angel lade store firlængede anlæg afløse af mindre enlængede gårde, når de var anderledes vant? Enhver, der kender blot det mindste til bønder, vil vide, at de som regel hænger ved gammel skik og brug og kun med største ulyst forandrer selv de mindste ting.13

Mejborgs hypotese undrede da også historikeren Peter Lauridsen, der var specialist i sønderjyske forhold og stærkt optaget af spørgsmålet om den etniske grænse mellem dansk og tysk i Slesvig. Han var ikke bygningsforsker som Mejborg, men blev straks fanget af dennes uldne forklaring på de enlængede gårde i Angel. Han kastede sig derfor ud i en nærmere undersøgelse af fænomenet, og resultatet publicerede han i 1895 i *Historisk Tidsskrift*. Her hudflettede han Mejborg og gav et helt andet og langt mere logisk bud på den enlængede gård i Angel og andre steder i det slesvigske.14 For gårdtypen fandtes ikke kun i Angel, men kunne genfindes mange steder i Slesvig. Hvad der især pikerede Peter Lauridsen, var Mejborgs opdeling i tre forskellige geografiske zoner med hver sin byggeskik, når der kun burde være to, nemlig en dansk og en tysk.

I det hele taget var det Lauridsens opfattelse, at forestillingen om den danske gård som en firlænget gård var noget vrøvl:

Alle lærer, at den rigtig ægte danske Bondegaard var en firlænget, helst sammenbygget Gaard. Intet kan være mere urigtigt. Raadspørger man Udskiftningskortene fra forrige Aarhundrede, vil man snart opdage, at de virkelig firlængede, sammenbyggede Gaarde hovedsagelig tilhører de større Øer og den sydlige Del af Østjylland (fra Mariager Fjord), og selv i disse Strøg gør andre Former sig ogsaa gældende. I Landets øvrige Egne, paa den sydlige Øgruppe, i Nordøstjylland, i Vendsyssel, i Thy, på Mors samt i hele Vestjylland grupperes Bygningerne eller Længerne paa de mest forskellige Maader.

Herefter opremsede Lauridsen en række eksempler på gårdanlæg,

12 Mejborg 1892, s. 54.

13 Peter Henningsen: *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*, bd. 2, Videbæk 2006, s. 859-864.

14 Peter Lauridsen: „Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland“, *Historisk Tidsskrift*, 6, rk., VI (1895), s. 43-113.

der ikke var firlængede, og endte med at konkludere, at det var den firlængede gård, ikke den enlængede, der var et nyt fænomen:

Udskiftningen, Udflytningen, Landvæsenets Opsving, Avlingens og Kreaturholdets Udvidelse, selve den firlængede Gaards Statelighed, dens Helhedsindtryk, dens Evne til at give Læ, Bondens Stolthed over et velbygget Hjem: Alt har forenet sig til at gøre den fremherskende selv i Egne, hvor den ikke tidligere hørte Hjemme (...) Naar den nu, med en vis Ret, kan betegnes som typisk dansk, maa det ikke glemmes, at den for mange Egne er helt moderne og muligvis for hele Landet en temmelig sen Kulturudvikling.¹⁵

Peter Lauridsen vendte med andre ord Rejnhold Mejborgs argumentation på hovedet. Det fik til følge, at det blandingsområde mellem dansk og tysk, som Mejborg havde udpeget, i virkeligheden var pæredansk. Ja, faktisk fandt man i dette område af Slesvig gårde, der på grund af deres enlængede „urform“ var mere danske end noget andet sted i landet.

Lauridsens kritik affødte snart et modindlæg fra Mejborg, hvori han afviste Lauridsen som en diletant, der kun vidste meget lidt om tingene og byggede sine konklusioner på et alt for spinkelt materiale. Lauridsen, der selvfølgelig følte sig kaldet til et modsvar, verfedede imidlertid kort og kontant Mejborgs kritik af bordet. Han anså det „ikke for Umagen værd at fortsætte en Strid, der fra min Modstanders Side er løben ud i Sandet“.¹⁶

De forskellige indfaldsvinkler til trods så var både Mejborg og Lauridsen dog enige om, at der rent faktisk eksisterede en etnisk grænse mellem dansk og tysk langs Dannevirke og Slien, men med sin idealtypiske model havde Lauridsen ikke alene løst problemet med den etniske grænse, han havde også fået konstrueret en evolutionistisk model til forståelse af bondegårdens udviklingshistorie, der gik fra enlængede gårde over to- og trelængede til den fuldt udviklede firlængede gård. Hermed skabte Lauridsen en opfattelse af den danske gård, som gennem de næste par generationer skulle blive styrende for tolkningen af bondegårdens historie i Danmark.

Den megen polemik om danske og tyske gårde fik også til følge, at Bernhard Olsen, der på omtrent samme tid havde anlagt et lille fri-landsmuseum (Friluftsmuseet som det kaldtes) i Kongens Have i Kø-

¹⁵ Smst. s. 76-78.

¹⁶ Rejnhold Mejborg: „Om Bøndergaarde i Slesvig“, *Historisk Tidsskrift*, 6, rk., VI (1895), s. 343-352; Peter Lauridsen: „Om Bøndergaarde i Slesvig“, *Historisk Tidsskrift*, 6, rk., VI (1895), s. 793-795.

benhavn, ønskede at anskaffe et eksemplar af en saksisk gård til museet. Olsen havde selv i sin tid som soldat under krigen 1864 opholdt sig i den vestlige del af Sydslesvig og set disse gårde, ligesom han ivrigt havde studeret Rejnhold Mejborgs værk, der rummede maleriske beskrivelser af de saksiske gårde, især i sognet Ostenfeld ved Husum.¹⁷

Ligesom Peter Lauridsen mente Bernhard Olsen, at den saksiske gård grundlæggende var et relikv fra ældre tid, ja helt fra oldtiden, hvor mennesker og dyr levede sammen i samme skorstensløse rum, og sådan en gård ville han gerne have til sit museum. Her skulle den repræsentere første led i den udviklingskæde, som førte frem til den fuldt færdige firlængede danske gård.¹⁸ Det kom dog ikke til at foregå uden vanskeligheder.

Bernhard Olsen havde kig på en særlig gård i Ostenfeld og forhandlede via en lokal mellemmand med gårdens ejer om at overtage den. Ejeren ville gerne sælge, men da rygtet om, at en af de stedlige gårde skulle nedbrydes og flyttes til et museum i Danmark, gik lokale kræfter i aktion og erhvervede gården for næsen af Olsen.¹⁹ Den flyttedes fra Ostenfeld ind til Husum, hvor den i 1899 åbnedes for offentligheden som *Das Freilichtmuseum Ostenfelder Bauernhaus*, Tysklands første frilandsmuseum.²⁰ Bernhard Olsen måtte derfor finde en anden gård, hvilket lykkedes ham i juli 1899. Mindre end en måned efter var gården pillet ned og ført til København, hvor den åbnedes for publikum i 1901 på det nye areal uden for Lyngby, som Bernhard Olsen et par år i forvejen havde erhvervet til sit frilandsmuseum.²¹

Bondegårdsforskningen i mellemkrigstiden

I første halvdel af 1900-tallet var danske bygningsforskere som Frilandsmuseets arkitekt Halvor Zangenberg, Frilandsmuseets og Dansk Folkemuseums leder Jørgen Olrik samt museumsinspektør ved Dansk Folkemuseum (dvs. Nationalmuseets 3. afdeling) Axel Steensberg travlt beskæftigede med at afprøve Peter Lauridsens hypotese om den

¹⁷ Mejborg: 1892, s. 25-43.

¹⁸ Peter Michelsen: *Ostenfeldgården på Frilandsmuseet*, Kbh. 1976, s. 13f.

¹⁹ Nils Kagel & Florian Böings: "... das wertvolle Altertum der eigenen Heimat zu erhalten." Museumsgebäude als Ausdruck nationaler Identität in Schleswig-Holstein, Lutz Volmer (Hg): *Musealisierte Häuser. Bausubstanz, Ideologien, Gründungspersönlichkeiten*, Waiblingen 2018, s. 32f.

²⁰ Mette Skougaard: „Ostenfeldgården og den dansk-tyske strid om den nationale arv“, i Bjarne Stoklund (red.): *Kulturens nationalisering* s. 158-166; Michelsen 1976, s. 15ff.: se også www.Museumsverbund-nordfriesland.de for en beskrivelse af „Das Freilichtmuseum Ostenfelder Bauernhaus“.

²¹ Michelsen 1976, s. 22f.; Holger Rasmussen: „Jeg har i Dag købt 12 Tønder Land“. *Museumsmanageren Bernhard Olsen*, Kbh. 1997, s. 38-44.

danske gårds udvikling fra enlænget anlæg med bolig og stald i samme længe over gårde med to og tre længer til den fuldt udviklede fir-længede form. Hvis Lauridsens opfattelse var korrekt, måtte sådanne enlængede anlæg nemlig også kunne findes i det øvrige Danmark, og da alle var enige om, at Lauridsen var på rette spor, kunne det kun være et spørgsmål om tid, før det blev muligt at påvise det.

Det pudsige er, at alle uden videre accepterede det evolutionistiske skema, som Lauridsen havde opstillet. I Halvor Zangenbergs bog om danske bondegårde fra 1925 fremgår dette klart allerede i bogens indledning, men især i omtalen af de enlængede gårde i Slesvig:

Den enlængede Type i Danmark skal sikkert ses under det Synspunkt, at den i en fjern Fortid har været almindeligt udbredt i hele Landet, men at den har forandret Form gennem senere Tiders Tilbygninger, hvorved der er opstået både 3- og 4-længede Gaarde. Denne Udvikling har formentlig, især paa Øerne og maaske i Østjylland, været fuldført ved Middelalderens Slutning, medens den i visse Egne ikke har formået at indvirke paa den oprindelige og ældgamle Form. Samme Synspunkt gælder sikkert ogsaa overfor den 2-længede danske Gaardtype, Paralleltypen.²²

Arkæologiske fund i 1920'erne af enlængede jernalderhuse i Thy og Vendsyssel med bolig og stald under samme tag anvendtes af Zangenberg til at bekræfte Lauridsens udviklingsskema. Det samme gjorde et gammelt islandsk folkeeventyr, „som senest i Middelalderens Slutning er indvandret til Øen fra Danmark“, og hvor det bl.a. siges, at „det er viden om i Danmark Skik på smaa Gaarde, at alle Herberger, både for Folk og for Fæ, findes under ét Tag, det ene for Enden af det andet“.

Et andet argument for sin opfattelse fandt Zangenberg i en kommissionsbetænkning fra 1684 om bondegårdene på Møn. I kommissionsbetænkningen siges det således, at „de [øvrige bondens] Huse bestaar kun i Stalden til hans Kvæg og Lade til hans Korn, som paa de fleste Steder er ét Hus tilsammen med Stuen og Køkkenet“.²³

Zangenberg stod ikke alene. Tværtimod. Hans kolleger på Nationalmuseet delte fuldt ud hans synspunkter. Jørgen Olrik, der fra 1920 til 1941 var leder af Dansk Folkemuseum (der i 1920 inkorporeredes i Nationalmuseet som dets 3. afdeling) og Frilandsmuseet arbejdede også med afsæt i denne grundantagelse. Han var især interesseret i de tolængede nordjyske parallelgårde, som han betragtede som relik-

²² Halvor Zangenberg: *Danske Bøndergaarde. Grundplaner og Konstruktioner*, 1925. Her citeret fra 2. oplag, Kbh. 1982, s. 27.

²³ Smst. s. 16f.

ter fra en ældre tid – en art „missing link“ mellem den enlængede og den firlængede gård. Også kunst- og arkitekturhistorikeren Chr. Axel Jensen, der var ansat på Nationalmuseets 2. afdeling, videreudviklede evolutionshypotesen, omend han var mere interesseret i bygningernes konstruktioner end i anlægstyperne. Han udviklede faktisk en hel typologi på dette område.²⁴

At man ikke drog Peter Lauridsens fortolkning i tvivl, hang sammen med den videnskabelige tidsånd. I den første halvdel af 1900-tallet var det inden for alle videnskaber almindeligt at betragte tingene ud fra et udviklingsmæssigt perspektiv, der var lånt fra biologien, hvor det var forskerens opgave at opstille typologiske udviklingsrækker, der førte fra det enkle og usammensatte til det komplekse, det udviklede, og hvor det formodedes, at det komplekse som hovedregel havde udviklet sig ud fra mere simple former i én sammenhængende udviklingskæde. Denne kæde var det forskerens opgave at etablere.²⁵ Lauridsens fortolkning af den enlængede gård som den oprindelige enkle og usammensatte type, der udviklede sig over to- og trelængede gårde til den fuldt udviklede firlængede gård, føjede sig således smukt ind i denne „normalvidenskabelige“, evolutionistiske tankegang.²⁶

Bondegårdsforskningen efter 2. Verdenskrig

I slutningen af 1940'erne og i 1950'erne kom der for alvor skred i bondegårdsforskningen. I mellemkrigsårene var Dansk Folkemuseum og Frilandsmuseet som nævnt blevet inkorporeret i Nationalmuseet, og det blev startskuddet til nye og stort anlagte undersøgelser af den danske bondegårds historie. Den drivende kraft i arbejdet var den alsidige og visionære museumsmand Kai Uldall (1890-1988), der blev leder af Frilandsmuseet, da det i 1941 udskiltes som en selvstændig afdeling af Nationalmuseet (7. afdeling). Uldall fik kort efter knyttet de to yngre forskere, Axel Steensberg (1906-1999) og Svend Jespersen (1908-

²⁴ Bjarne Stoklund: „Fra Mejborg til Jespersen. Bondegårdsundersøgelser i kulturhistorisk og museologisk perspektiv“, i Mette Skougaard & Jesper Herbert Nielsen (red.): *Bondegård og museum*, Odense 1997, s. 21; Chr. Axel Jensen: „Stolper og Suler. Nogle Synspunkter for dansk Tømmerbygnings Historie“, *Fortid og Nutid*, 1914.

²⁵ Johannes Nicolaisen & George Nellemann: „Indledning“, *Artikelsamling i folklivsforskning*, Lund 1970, s. 10ff.

²⁶ I *Dansk Grænselære* opererer Claus Eskildsen også med den tese, at de flerlængede danske gårdanlæg har udviklet sig ud fra en „urtype“, der udgøres af den enlængede gård. Hans ærinde er dog ikke at dokumentere udviklingsteoriens rigtighed, men at sondre mellem to „gårdtracer“, nemlig den tyske og den danske, Eskildsen 1936, s. 55, 60.

1958), til „søstermuseet“ Dansk Folkemuseum (3. afdeling), hvor de fik til opgave at arbejde med bondegårdenes bygningshistorie.

Steensberg, som var specialiseret i nyere tids arkæologi, skulle stå for udgravning af de gårdtomter, der stod tilbage, når en gård blev „hjemtaget“ til Frilandsmuseet, og Svend Jespersen skulle udfærdige spørgelister om almueliv og indsamle materiale om stadigt eksisterende bondegårde af høj alder.²⁷

Det var meningen, at Steensberg skulle være den drivende kraft i bondegårdsforskningen, og i 1942 udgav han en grundig beskrivelse af danske gårde, *Den danske Bondegaard fra Jordhuset til den moderne Bondebolig*, hvor de nyeste arkæologiske landvindinger præsenteredes. Året efter udgav han billedbogen *Gamle danske Bøndergaarde*. Hensigten med disse bøger var at vække interesse for de gamle landbygninger og skabe økonomisk mulighed for at fortsætte det arbejde, som arkitekt Zangenberg sammen med Kai Uldall havde udført i 1920'erne, hvor de rejste rundt i landet og dokumenterede den „gamle“ byggeskik med fotos og optegning af grundplaner.

De gamle gårde forsvandt med rivende hast i tiden omkring 2. Verdenskrig, og Steensberg stillede i dagbladet *Politiken* i udsigt, at undersøgelserne, hvis man opnåede støtte, ville blive publiceret i et værk på ikke færre end ti bind.²⁸ I 1944 lykkedes det at opnå den ønskede støtte, men det viste sig, at Steensberg ikke selv havde tid til at lede undersøgelserne. Han overlod derfor opgaven til Svend Jespersen, således at han selv kunne koncentrere sig om de arkæologiske udgravninger, som han var blevet ansat til at udføre, og som stod hans faglige hjerte nærmest.²⁹

Svend Jespersen videreførte nu „arven“ efter Halvor Zangenberg, og det blev startskuddet til *Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser*, som fortsatte helt frem til 1961, hvor arbejdet med at kortlægge det ganske land afsluttedes. Jespersen var imidlertid ikke begejstret for forgængeren Zangenbergs arbejde, som han fandt usystematisk og alt for præget af udviklingstankegangen, som Jespersen ikke brød sig om. Zangenbergs indsamlede materiale duede derfor ikke til videnskabelige undersøgelser af regional variation og kulturelle spredningsmønstre, som var det, der optog Jespersen og hans medarbejdere: „Under forsøg på at skaffe oversigt over museets materiale vedrørende bondebyg-

²⁷ Stoklund: „Fra Mejborg til Jespersen“, s. 22f.

²⁸ Bjarne Stoklund: „Danske landsbyer mellem to forskningsmiljøer“, *Fortid og Nutid* nr. 3, 2009, s. 213; Axel Steensberg: „Gamle danske Bønderbygninger og deres inventar. Nationalmuseets undersøgelse 1944“, *Nordisk Tidsskrift* 1945, s. 374.

²⁹ Smst. s. 213.

Fig. 7: Bjarne Stoklund og Peter Michelsen tager et hvil under en rekognosceringsrunde i 1952. I forgrunden af billedet ses deres cykler. Foto: Svend Jespersen, Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser.

ninger og ved lejligheder, hvor enkelte problemer søgtes belyst, blev det dog klart, at det indsamlede stof ikke kunne tilfredsstille de krav, den nyere forskning måtte stille“, som en af medarbejderne fra den tid erindrer det.³⁰

Frem til 1961 berejste museumsinspektører fra Dansk Folkemuseum hver sommer (på cykel) det ganske land – landsdel for landsdel – hvor de tog billeder af gårde, som skønnedes at være fra tiden før 1800 (senere slækkede man på dette krav), optegnede grundplaner og udspurgte ejerne om, hvad de vidste om bygningerne. Arbejdet afsatte enorme mængder materiale i Folkemuseets/3. afdelings arkiver.³¹

Bjarne Stoklund, der deltog i undersøgelserne i slutningen af 1950'erne, beskriver en typisk undersøgelsestur således:

³⁰ Peter Michelsen: „Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1962, s. 77.

³¹ Peter Henningsen: „Vejen til Thrinakria. Samtale med Bjarne Stoklund om europæisk etnologi i fortid og nutid“, *Fortid og Nutid* nr. 4, 2002, s. 308; Michelsen 1962, s. 73-93.

Hvert år i forsommeren, før årets avling er bragt i hus, kan det ske, at en gammel gård et eller andet sted i landet får besøg af et par herrer, som hverken vil sælge eller købe, men bare se. De traver om inde og ude og stirrer på stolper og bjælker; de lister forsigtigt over mørnede brædder på det støvede loft, lyser med skarpe lygter i de mørke kroge og gør mærkelige notater i blokke og lommebøger. Så henter de fotoapparater frem, sætter dem på stativer og gennemfotograferer gården på kryds og tværs, slæber rundt med målebånd og tommestok og råber tal op, som skrives ned i lange rækker på de måleblade, hvor gårdens grundrids efterhånden tager form. Og så spørger de. Vil vide alt. De særeste ting, som ingen mere skænker en tanke: Hvad var der her? Hvad stod der dér? Hvad kaldte man det? Og de unge folk, som jo blot har søgt at gøre de gamle bygninger bedst muligt egnede til at efterkomme de krav, et moderne landbrug stiller, må give op; dette her ligger uden for deres erfaringsområde. Men den gamle mand på gården kommer op af sin stol, hinker fra stue til stue, peger med sin stok, er i sit es; for en gangs skyld er der brug for hans hjælp. Han forklarer, hvordan gården så ud i hans barndom, finder de gamle benævnelser for stuer og udhusrum frem – ofte med lidt besvær, de falder sært på tungen efter så mange års forløb. Den gamles forklaring kædes sammen med iagttagelserne i tømmeret, sammenføjninger og øgninger, numre i spær og stolper o.s.v., og frem vokser et billede af hele gårdsanlægget i dets gamle skikkelse.³²

Svend Jespersen, der var filolog, og hans inspektører og studentermedhjælpere, der var uddannede historikere, udviklede gennem deres arbejde en særlig kulturhistorisk metodik og synsvinkel, som de kaldte etnologi, og som stod i modsætning til især kollegaen Axel Steensbergs noget mere evolutionistisk prægede materielle genstandsforskning (der dog også kaldtes etnologi).³³ Jespersen var til forskel fra Steensberg dybt inspireret af den svenske etnologiske tradition og dens historisk-geografiske (diffusionistiske) tilgang, hvor man studerede enkelte kulturelementers spredning såvel kronologisk som geografisk. Det var denne metode, han gerne ville overføre til de nye danske bondegårdsundersøgelser.

De historisk-geografisk inspirerede forskere interesserede sig for de regionale variationer og kulturelle spredningsmønstre og undersøgte,

³² Bjarne Stoklund: „Suler og stolper“, *Skalk* nr. 4, 1957, s. 18.

³³ Henningsen 2002, s. 309.

hvorledes et kulturelement, f.eks. et særligt bygningstræk, spredte sig fra et område til et andet, idet man helt havde opgivet tanken om bondegårdens lineære udvikling fra enlænet til firlænet. Den indsamlede dokumentation bekræftede nemlig ikke denne opfattelse.

Enlængede og tolængede gårde betragtedes ikke af Svend Jespersen som relikter, men derimod som selvstændige kulturelle udtryk for de lokale bondebefolknings normer og værdier om, hvorledes en bondegård skulle se ud. Desuden var det jo også et spørgsmål om den enkelte bondes bygningsbehov: „Formtilstanden i en egn står i almindelighed hos os i den nøjeste forbindelse med de forekommende ejendomsstørrelser. Tilliggendets størrelse i brugsjord, hvor man henter afgrøder, er regulator for bygningsbehovet“.34 Sådan. Kort og godt. Jespersen introducerede det diffusionistiske og funktionalistiske videnskabssyn i dansk bondegårdsforskning. Etnologen Thomas Højrup har endda påpeget, at der også er stærke strukturalistiske elementer til stede i Jespersens tænkning.35

Det, som etnologerne ønskede at kortlægge, var dermed ikke udviklingen, men de træk ved gårdene, som var særegne for de undersøgte områder. Det var spredningen af særlige kulturtræk, som var interessant. Hovedspørgsmålet var ikke længere „Hvordan blev det til?“, men „hvor kom det fra, og ad hvilke veje nåede det frem?“, som Bjarne Stoklund meget præcist har formuleret det.36

Undersøgelserne gjorde det hurtigt klart, at firlængede gårde primært var et østdansk fænomen, mens man i det sydlige og vestlige Danmark fandt mange enlængede og i det nordlige Jylland mange tolængede gårde - enten i form af parallelgårde eller vinkelbyggede gårde. De færre gårdlængder tolkedes nu som en regional egenart, ikke som et tegn på kulturel tilbagestående.

Mens de etnologiske bondegårdsforskere havde lagt evolutionismen på hylden, forholdt det sig omvendt hos de arkæologer, der arbejdede med den forhistoriske gård. Her trivedes den evolutionistiske tankegang i bedste velgående, og udgravningerne af gårdtomter, også fra historisk tid, tolkedes som regel i lyset af evolutionismens udviklings-

34 Svend Jespersen: „Et nordisk gårdproblem“, *Fortid og Nutid*, bd. 19, 1954-56, s. 346.

35 Thomas Højrup: *Etnologiens dialektik. Fra Eilert Sundts gennembrud til Svend Jespersens brud med den herskende fagtradition: En etnologisk revolution i arbejde*, 2009. www.lifemodes.eu/archive (9.11.2018)

36 Bjarne Stoklund: „Svend Jespersen og den etnologiske faghistorie“, s. 4 (Bjarne Stoklunds private noter og bemærkninger, 2010. Utrykt manuskript, der findes publiceret digitalt i Bibliotek for landbokultur og søfart, <https://natmus.dk>; se også Åke Daun & Orvar Löfgren: *Etnologiska Metoder. Ett arbetskompendium* (Universitetet i Lund), 1973, s. 10f.

skema. Udgravningsresultaterne tenderede imod at bekræfte udviklingsteorien, for det forholder sig ofte sådan, at man finder det, man leder efter.

Bondegårdsforskerne, med Svend Jespersen i spidsen, vendte sig mod de arkæologiske tolkninger, som de i flere tilfælde fandt forsimplede og ahistoriske. Evolutionistiske argumenter om gårdens udvikling lod sig ifølge Svend Jespersen kun opretholde, så længe man ikke gik dybere ned i tingene og testede synspunkterne på arkivernes materiale, som ofte gav en helt anden historie end den, man kunne udlede af arkæologiske udgravninger. Han havde således kun hovedrysten til overs for Zangenbergs argumenter, der byggede på løsagtige tolkninger af materialet, inddragelse af islandske folkeeventyr og forkerkede arkæologiske tolkninger. Heller ikke Axel Steensbergs tolkninger af nogle udgravede gårdtomter i Pebringe og Hejninge på Sjælland huede ham. Han fandt dem letkøbte og videnskabeligt uholdbare.³⁷

Uenigheden mellem de to førende bondegårdsforskere kom til at skabe et fagligt skisma, ikke alene i det interne miljø på Nationalmuseet, men også mellem arkæologiske og etnologiske forskere generelt. Herved deltes forskningsmiljøet i to skarpt adskilte grupper, der ikke talte meget sammen (og når de gjorde, skændtes de), og således fortsatte det i den resterende del af 1900-tallet.

Slaget om Pebringegården

Den store styrkeprøve mellem arkæologiens og etnologiens forskellige metoder kom til at stå i slaget om tolkningen af Pebringegårdens udvikling. Det skete, da Axel Steensberg i 1952 publicerede de første resultater fra sin udgravning af gårdtomten under den gård fra Pebringe på Østsjælland, som Frilandsmuseet havde erhvervet i 1930'erne. Den evolutionistiske opfattelse underbyggedes tilsyneladende af Steensberg, som hævdede at have fundet dokumentation for, at Pebringegården havde udviklet sig fra en tolænget middelaldergård over en trelænget renæssancegård til en nu firlænget 1700-talsgård.³⁸

Under udgravningerne blev der afdækket rester af flere ældre gårdanlæg. I de ældste lag var der, fortæller Steensberg, spor efter et T-

³⁷ Jespersen 1954-56, s. 344, 349. Arkæologen Marie F. Klemensen har senere givet Jespersen ret i hovedparten af hans kritik, se Marie F. Klemensen: „Middelalderlige bondehuse. En diskussion af Axel Steensbergs husrekonstruktioner på baggrund af de senere års landsbyudersøgelse“, *Middelalder Arkæologisk Nyhedsbrev*, 1991.

³⁸ Axel Steensberg: *Bondehuse og Vandmøller i Danmark gennem 2000 År*, 1952. Afsnittet om udgravningen under Pebringegården findes på s. 199-247; Stoklund: „Fra Mejborg til Jespersen“, s. 25.

Fig. 8-9: Der er unægteligt stor forskel på Pebringegården, således som den så ud på sit hjemsted, og som den senere kom til at tage sig ud på Frilandsmuseet. Selvom det hedder sig, at arkitekt Arne Ludvigsen hjemtog gården og opstillede den præcis, som den så ud på hjemstedet, så er det tydeligvis en sandhed med modifikationer. Fotos: Arne Ludvigsen/Ukendt fotograf, Frilandsmuseet.

formet anlæg fra middelalderen.³⁹ Denne gård havde jordgravede vægstolper, bulvægge (dvs. tømmervægge med vandretliggende planker) og tagbærende suler (dvs. høje stolper i husets længderetning). I 1500-tallet tilføjedes et hus, således at gården blev trelænget. Dette nye hus var opført med tagbærende suler, og lerklining havde erstattet bulvæggene. Mest bemærkelsesværdigt var det dog, at det nye hus til-

³⁹ Hvor intet andet er nævnt bygger det følgende på Stoklund: „Fra Mejborg til Jespersen“, s. 24ff.

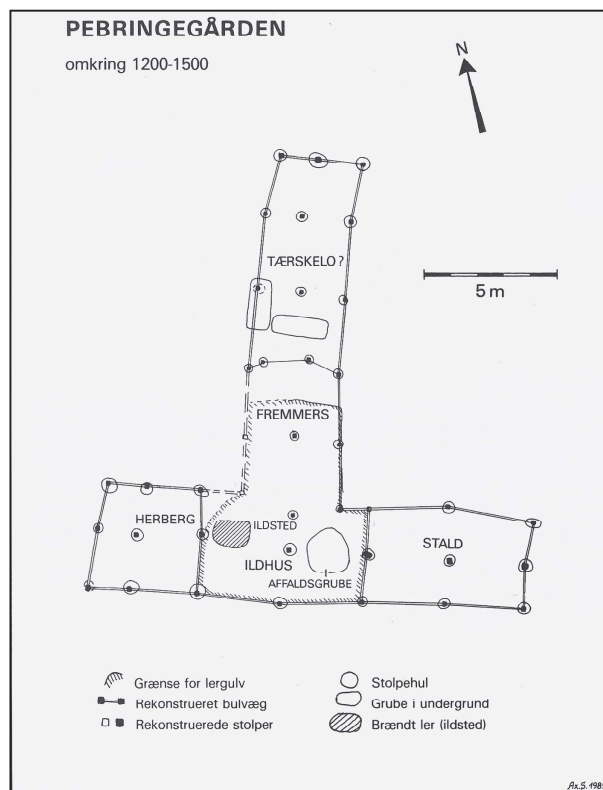

Fig. 10: Opmålings-tegning af Pebringegården omkring 1200-1500, som Axel Steensberg forestillede sig den (Gengivet efter Axel Steensberg: Pebringegården).

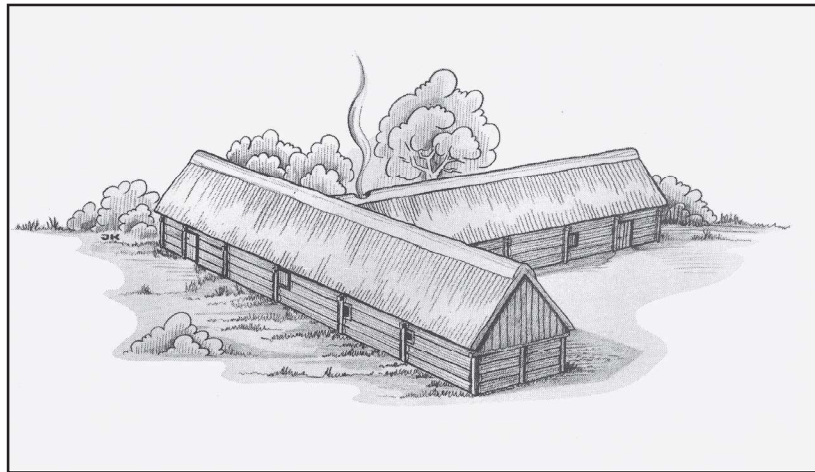

Fig. 11: Rekonstruktionstegning af Pebringegården omkring 1200-1500, som Axel Steensberg forestillede sig den. Tegning af Jørgen Kraglund. Gengivet efter Axel Steensberg: Pebringegården.

syneladende rummede bolig og stald i samme længe, noget, som man ellers ikke kendte til fra de større gårde på Sjælland.

Dette beboelseshus, der altså også rummede stalden, eksisterede frem til midten af 1600-tallet, hvor det afløstes af et nyt stuehus, der senere kom til at indgå som den ældste del af det større stuehus, der i 1939 flyttedes til Frilandsmuseet i Lyngby. Steensbergs udgravning bekræftede med andre ord på det smukkeste det evolutionistiske udviklingsskema: fra få til flere længer. Endvidere viste Steensbergs arkæologiske analyse, at gamle konstruktionstræk som suler og bulvægge, der i nyere tid ellers kun eksisterede i enkelte egne af landet, i ældre tid havde haft en større udbredelse og altså var stadier i en almen udvikling. Den viste også, at man fra at have bolig og stald i samme længe var gået over til at adskille boligen og stalden omkring 1700. Det var nærmest epokegørende resultater, som Steensberg her fremlagde. Med sit arbejde havde han, mente han i hvert fald selv, dokumenteret evolutionsteorien med uafviselige kendsgerninger.

Ikke mange gjorde indsigelse, ja, det var vel kun Svend Jespersen, der hævdede stemmen, omend ikke særligt højt, idet han nøjedes med at publicere sin kritik af Steensberg i en anmeldelse af værket *Nordisk Kultur XVII: Bygningskultur* i tidsskriftet *Fortid og Nutid* i 1956. Men hans kritik var vægtig. Steensbergs resultater stemte nemlig dårligt overens med den viden om den danske bondegård, som Svend Jespersen havde erhvervet sig gennem mange års studier i arkiverne. Men ikke nok med det. De stemte heller ikke med, hvad kulturhistorikerne ellers vidste om bønder, nemlig at de ikke byggede deres gårde tilfældigt, men at enhver tidsperiode og enhver egn havde nogle særlige normer for, hvorledes huse og gårde skulle bygges og indrettes.

Ud fra sine bygningsarkæologiske iagttagelser var Steensberg nået frem til, at de fire ældste fag i det stuehus, som i 1939 blev flyttet til Frilandsmuseet, oprindeligt havde udgjort et selvstændigt lille stuehus med kun ét rum. Det var unægtelig en tarvelig beboelse, selv for en sjællandsk bonde. Jespersen protesterede da også, for sådan kunne det umuligt hænge sammen. Disse fire fag måtte derimod være en rest af en større helhed, som Steensberg blot ikke havde fundet spor efter.

I stedet for blot at støtte sig til sine iagttagelser fra udgravningen burde Steensberg også have undersøgt de arkivalier i godsarkivet, som rummede informationerne om gårdene i Pebringe. Her kunne jordebøgerne (dvs. godsets registrering af gårdene og deres tilliggende jorder) have oplyst ham om, at alle gårde på den egn, hvor Pebringegården lå, omkring 1700 var firlængede, og at gårdenes beboelselængde som regel var på mellem 10 og 12 fag. Dette var normen, og da jordebogen ikke nævner noget om, at Pebringegården skulle være i en særlig ringe stand (og det ville den nok have gjort, hvis det var tilfældet),

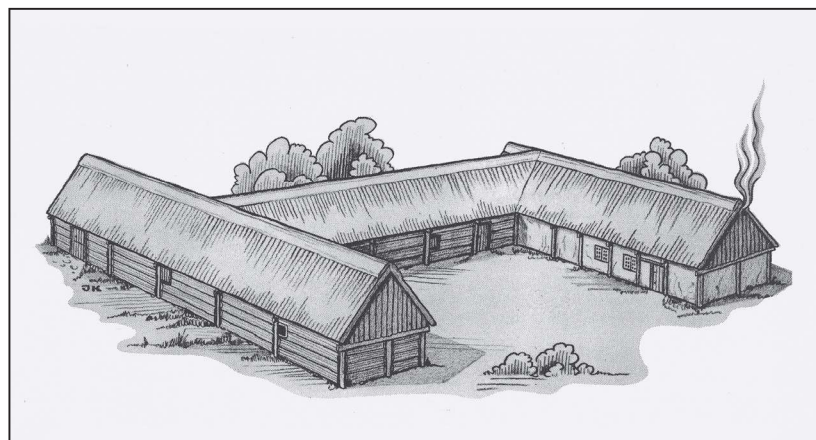
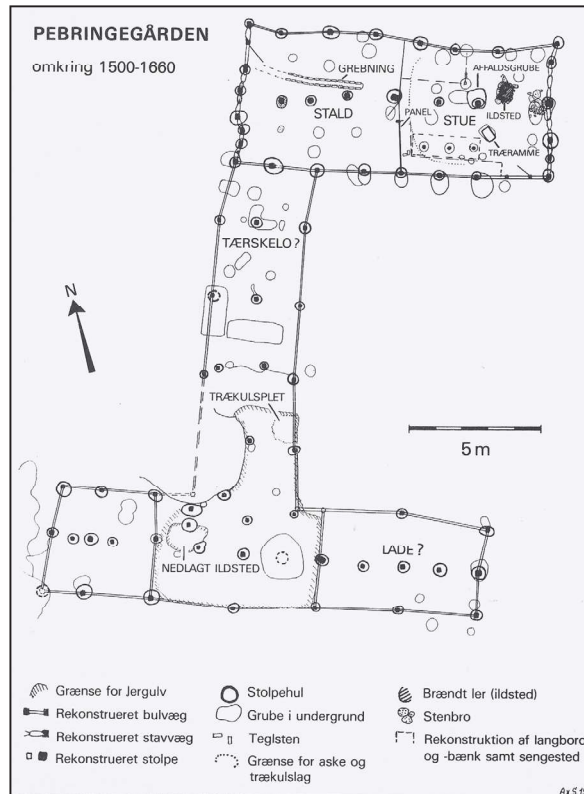

Fig. 13: Rekonstruktionstegning af Pebringegården omkring 1500-1600, som Axel Steensberg forestillede sig den. Tegning af Jørgen Kraglund. Gengivet efter Axel Steensberg: Pebringegården.

så var der ingen grund til at antage, at den skulle afvige fra egnens øvrige gårde. Steensbergs påstand var ikke alene i strid med alt, hvad man vidste om det tidlige 1700-tals sjællandske stuehuse, den var også ifølge Jespersen i strid med godsarkivernes kildemateriale.

Under Pebringegårdens nedbrudte stuehus fandt Steensberg spor af et endnu ældre stuehus med jordgravede stolper, som skønnedes at have eksisteret fra ca. 1500 til midten af 1600-tallet. Bygningen var 12 m lang og bestod af blot to rum, hvoraf det ene blev tolket som beboelse og det andet som stald. De to rum var ifølge Steensberg adskilt af en skillevæg af træ. Heller ikke denne tolkning virkede, ifølge Jespersen, videre plausibel. Det var meget svært at forestille sig, siger han, at sjællandske bønder skulle have boet så simpelt i tiden før svenskekrigenes ødelæggelser, og før den efterfølgende danske skattestat i 1700-tallet forarmede de danske bønder. Så vidt vi ved, var den danske bondestand faktisk forholdsvis godt stillet i netop denne periode.

Jespersen troede heller ikke på, at Pebringegården skulle have haft beboelse og stald i samme længe. Et sådant træk kendtes ikke fra Sjælland, men kun fra det sydvestlige Danmark (især Slesvig) og Møn. Steensbergs argument for, at der havde været stald i den anden ende af dette hus, var, at han havde fundet en grebning (afløbsrende for dyrenes urin), der løb midt igennem denne del af huset. Men, påpegede Jespersen nidkært, en grebning af den art er helt ukendt på Sjælland i denne periode. Desuden havde man ikke brug for grebninger i 1600-tallets stalde:

Tidligere havde man heller ikke brug for en gødningsrende i kostalden; på grund af den ensidige stråfodring vinteren igennem afgav kreaturerne kun meget lidt urin, og først efter at man o. 1900 var kommet igang med også at fodre med roer, øgedes dens mængde så meget, at det blev betimeligt at sørge for afløb fra stalden og hermed også for en gødningsrende.

Det betød, at Steensberg ikke havde ét eneste holdepunkt for, at der havde været stald i dette rum.⁴⁰ Renden måtte have haft en anden funktion. Muligvis har den været en helt gemen afløbsrende.

Dette stuehus fra 1600-tallet, som altså ifølge Steensberg rummede bolig og stald under samme tag, var bygget sammen med et ældre T-formet anlæg, der i denne fase af gårdens historie fungerede som lade og lo, men som Steensberg mente, havde udgjort et tidligere beboelseshus fra omkring 1200-1300 med beboelse i den sydlige ende ud mod landsbygaden. Dette byggede han på, at man i denne ende af an-

⁴⁰ Jespersen 1954-56, s. 351.

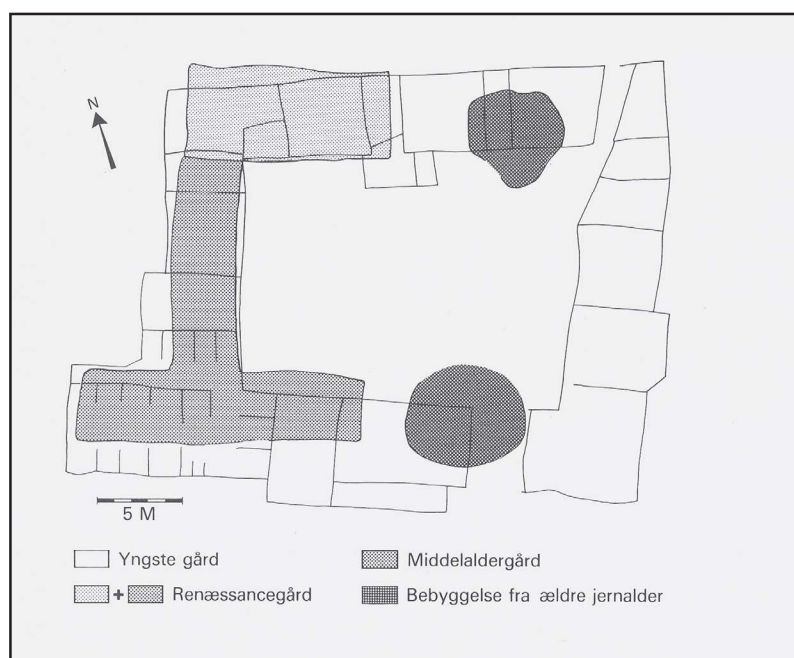

Fig. 14: Sammenligningsplan mellem de forskellige stadier i Pebringegårdens bygningshistorie i forhold til den nuværende gård. Tegning: Jørgen Kraglund. Gengivet efter Axel Steensberg: *Pebringegården*.

lægget havde fundet rester efter et ildsted (som jo kendetegner et stuehus).

Også denne konklusion forholdt Jespersen sig skeptisk til. Han mente, at ildstedet nok snarere havde hørt til en insidderbolig i det samlede gårdkompleks. Hans argument herfor var følgende:

På grund af placeringen i sydfløjen, der jo ligger til gaden, rejser det spørgsmål sig, om beboelsen her er gårdens egentlige. Forholdet er jo nemlig dette, at det i 17-1800-årene er undtagelser, der skyldes særlige omstændigheder, som f.eks. terrænforholdene, når man finder stuelængen anbragt med en langside til gaden; i reglen ligger de tilbage i gården eller dog med en gavl til gaden, og dette var også tilfældet tidligere.

Derimod fandt man ofte insidderboligen placeret i længen ud mod gaden.⁴¹ Så mon ikke det var en sådan insidderbolig, som Steensberg havde afdækket?

⁴¹ Smst. s. 353.

Steensberg og Jespersen nåede altså frem til forskellige resultater på grund af deres forskellige metoder og historieopfattelse. Steensberg var den evolutionistisk prægede forsker, der så udviklingen som en kæde, hvor det ene element udviklede sig direkte af det andet, mens Jespersen var præget af diffusionismens historisk-geografiske udviklingsopfattelse, hvor udvikling er noget, der spredes sig fra et område til et andet og ikke udvikler sig uafhængigt af beboernes kulturelle værdier og sociale forhold. Det var derfor, at Jespersen var så afvisende over for Steensbergs påstand om en gård med bolig og stald i samme længe i et område, hvor man ellers kun fandt gårde, hvor beboelse og stald lå adskilte. Det gav ikke mening i en historisk-geografisk videnskabsopfattelse.⁴²

Så vidt Svend Jespersens kritik af Axel Steensberg.⁴³ Det pudsige er imidlertid, at da Steensberg i 1986 publicerede en bog om Pebringegårdens historie, var det tydeligt, at han havde taget næsten alle Svend Jespersens kritikpunkter til efterretning, men uden at kreditere ham for det. I stedet henviste han noget luftigt til nogle samtaler, han angiveligt skulle have haft med Frilandsmuseets arkitekt Frode Kirk, som havde fået ham på andre tanker, ligesom han krediterede landsarkivar Sune Dalgaard for at have fremskaffet de arkivpakker, som Svend Jespersen ellers i sin tid havde peget på. Henvisningerne virker ikke rigtigt overbevisende.⁴⁴ Svend Jespersen kunne imidlertid ikke komme med indvendinger denne gang. Han var død i 1958, kun 50 år gammel.

Den etnologiske bondegårdsforsknings videre skæbne

I 1959 oprettedes der et professorat i faget materiel folkekultur på Københavns Universitet, og Axel Steensberg blev udnævnt til fagets professor. I sin nye stilling fik Steensberg nok at se til, og han kunne derfor ikke længere vie sin tid til arkæologiske udgravninger af bondegårde. Fra tid til anden fik han publiceret dele af sin tidligere forskning, således at det kunne komme forskningen og den interesserede offentlighed til gode. Svend Jespersen var til gengæld gået i graven med hele sin viden uden at have formidlet den på anden måde end rent mundt-

⁴² Om Svend Jespersen og diffusionismen (eller den historisk-geografiske etnologi), se Bjarne Stoklund: „Kulturgrænser og økotypen“, i Inge Adriansen & Palle O. Christiansen (red.): *Forskellige mennesker? Regionale forskelle og kulturelle særtræk*, Gylling 2003, s. 15-28.

⁴³ Axel Steensbergs udgravningsmetoder er også senere blevet kritiseret af arkæologen Mette Svart Kristiansen: „Axel Steensbergs udgravning i Store Valby set med nutidens øjne“, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 2006.

⁴⁴ Axel Steensberg: *Pebringegården. Folk og dagværk fra oldtid til nutid*, Kbh. 1986, s. 9, 54.

ligt til sine nærmeste medarbejdere eller ret fragmentarisk i små leksikonartikler og anmeldelser.⁴⁵

Svend Jespersen var perfektionist og sin egen største kritiker, og selv om det er udmærket for en forsker at være selvkritisk, kan det også blive til en møllesten om halsen, og i den sidste ende kan det medføre, at forskningsresultaterne aldrig bliver fremlagt. Havde det ikke været for etnologerne Bjarne Stoklund og Peter Michelsen og arkitekten Ester Andersen, som på hver deres måde formidlede Jespersens forskningsresultater videre, ville han i dag være gået i glemmebogen.

Peter Michelsen og Ester Andersen, der begge havde deltaget i 1950'ernes bondegårdsundersøgelser, skaffede efter Jespersens død fondsmidler, så i hvert fald dele af hans nyeste forskning kunne blive publiceret. Det var imidlertid ingen let sag at hitte rundt i Jespersens mange efterladte noter og manuskripter: „En skriftlig sammenskrivning af hans forskningsresultater vanskeliggjordes af stoffets uoverskuelighed og af de store krav, han stillede til sig selv“, som de siger i indledningen til udgivelsen *Studier i Danmarks bønderbygninger*.⁴⁶

Med Jespersens død gik bondegårdsforskningen mere eller mindre i dvale. Ganske vist arbejdede en række af Jespersens yngre medarbejdere fra bondegårdsundersøgelserne stadig på Nationalmuseet, men de var nu beskæftigede med andre opgaver: Bjarne Stoklund var i 1958 blevet museumsinspektør på Frilandsmuseet, Peter Michelsen blev i 1960 overinspektør sammesteds, Ole Højrup blev leder af „Nationalmuseets etnologiske undersøgelser“ (NEU) og Holger Rasmussen blev museumsinspektør i Odense og senere overinspektør på Dansk Folkemuseum. De kunne derfor ikke længere vie tid til bondegårdsforskning, og da Nationalmuseet heller ikke ønskede at støtte forskningen økonomisk, var der ikke råd til at ansætte folk til at videreføre arbejdet. Langsomt, men sikkert, svandt det etnologiske bondegårdsforskingsmiljø ind, således at det til sidst kun bestod af ganske få personer, som også havde meget andet at lave.

På Frilandsmuseet i Lyngby foregik der imidlertid stadig forskning, men den var nu fokuseret på konkrete undersøgelser af de bygninger, som flyttedes til museet, og sigtede ikke på bredere studier af bondebygninger. I løbet af 1960'erne, 1970'erne og 1980'erne udkom således en række små monografier og tidsskriftartikler om gårde og huse på museet, udarbejdet af lederen Peter Michelsen, inspektøren Bjarne

⁴⁵ F.eks. i *Håndbog for danske lokalhistorikere*, udg. af Johan Hvidtfeldt.

⁴⁶ Svend Jespersen: *Studier i Danmarks Bønderbygninger*. Efter forfatterens død udgivet af Ester Andersen og Peter Michelsen, Kbh. 1961, s. 7. Svend Jespersens efterladte forskningsarkiv befinder sig i dag i afdelingen „Nyere Tid og Verdens Kulturer“ på Nationalmuseet.

Stoklund eller museets arkitekt Frode Kirk. Michelsen bidrog desuden med talrige oversigter over regional byggeskik i turistårbøgerne og i forskellige former for samleværker.

Bjarne Stoklund vendte tilbage til mere systematiske bondegårdsstudier, da han i 1971 blev Axel Steensbergs efterfølger som professor i materiel folkekultur og fik fagets navn ændret til europæisk etnologi. Hans primære forskningsfelt kom til at ligge i studierne af den vestnordiske byggeskik, især i de færøske huse, som han var blevet stærkt optaget af efter at have stået for flytningen af et færøsk hus til Frilandsmuseet i 1961.

Stoklund kastede sig i 1980'erne også over studiet af den slesvigske gård, og tog på den måde arven op efter Mejborg og Lauridsen, omend på en noget anderledes måde end sine forgængere. Stoklund var først og fremmest interesseret i Slesvigs rolle i kulturhistoriens faghistorie - f.eks. Mejborgs og Lauridsens nationalistisk prægede tolkninger, som havde til formål at drage en etnografisk grænse mellem dansk og tysk - ligesom han var optaget af dansk og tysk bondegårdsforskning i Slesvig som et eksempel på de to staters *nationbuilding*. Et andet forskningsområde var de enlængede slesvigske gårdes slægtskab med lignende enlængede gårde i Frisland.⁴⁷

Som professor havde Stoklund imidlertid ikke den fornødne tid (måske heller ikke det fornødne temperament) til for alvor at gå i dybden med disse emner, og en meget stor del af hans arbejder er derfor mere orienterende og repeterende end egentlige solide forskningsbidrag. En undtagelse er bogen *Det færøske hus i kulturhistorisk belysning* fra 1996, hvor Stoklund sammenfatter mange års forskning i vestnordisk byggeskik og leverer et nyt bud på boligudviklingen på både Færøerne og i det nordvestlige Europa.

Han var selv af den opfattelse, at det her var lykkedes ham, ganske vist i et begrænset geografisk område, at realisere Svend Jespersens ambitiøse målsætninger for studiet af den landlige byggeskik i tid og rum med inddragelse af lokale økonomiske og økologiske forholds indvirkning på byggeskikken.⁴⁸ Det er en tilgang, der adskiller sig fra den ældre historisk-geografiske metode, idet den også inddrager den økonomiske og økologiske kontekst. Stoklund kaldte selv metoden „den økologiske tolkningsmodel“.⁴⁹

⁴⁷ Stoklund: *Private noter og bemærkninger*, s. 31f.

⁴⁸ Stoklund: „Danske landsbyer mellem to forskningsmiljøer“, s. 216.

⁴⁹ Stoklund: „Kulturgrænser og økotyper“, s. 28. Om Bjarne Stoklunds forskning, se Signe Mellempgaard: „Rupture and continuity. Reflections on the relationship between synchrony and diachrony in ethnology, in memoriam Bjarne Stoklund“, *Ethnologia Europaea* 44:2, 2014, s. 94-109.

En anden af Stoklunds store fortjenester var, at han bragte Svend Jespersens ellers glemte forskning frem i lyset ved i sine bøger og artikler gentagne gange at referere til ham og præsentere hans resultater. Stoklund har i høj grad bidraget til, at Jespersens indsats ikke negligeres til fordel for den langt mere publiceringsaktive Steensberg, der med tiden ellers er kommet til at stå som dansk bondegårdsforskningens nestor.⁵⁰

Det tidligere så centrale felt, bondegårdsforskning, forsvandt altså gradvis ud af etnologernes synsfelt i 1960'erne, hvilket ikke kun hang sammen med Svend Jespersens død og Axel Steensbergs fokus på andre opgaver. Det hang også sammen med en faglig nyorientering i etnologien, hvor man skrinlagde de gamle studier af kulturelle enkelt-elementer (som f.eks. bondegårde) og i stedet kastede sig over studier af sammenhænge mellem enkeltelementerne. I den nye helhedsorienterede videnskabsforståelse var der ikke plads til husforskning i sin egen ret. Huset gled i stedet ind på linje med en række andre kulturelle fænomener i den studerede helhed og blev betragtet som rammen om social interaktion eller bærer af kulturel betydning.⁵¹

Fagets nyorientering kom til udtryk i en række studier af lokalsamfund, de såkaldte *community studies*, som blev etnologernes primære arbejdsfelt i 1970'erne og 1980'erne, indtil faget i 1990'erne og begyndelsen af det nye årtusind lagde kursen om og kastede sig over studiet af stats- og livsformer. Men det er en anden historie, som ikke skal berøres her.⁵²

Kun etnologen Peter Dragsbo, der i begyndelsen af sin karriere arbejdede som museumsinspektør i Vestjylland, senere på Fyn og til sidst i Sønderjylland, holdt fanen højt og fortsatte i Stoklunds fodspor. Så at sige ene mand har han ført den etnologiske tradition for bondegårdsforskning ind i „den nye tid“ ved at interessere sig for bondegårdsbyggeriet i 1800- og 1900-tallet,⁵³ ligesom han har beskæftiget sig indgå-

⁵⁰ I den lille bog *Bondegård og byggeskik før 1850* fra 1969, som siden har fået klassikerstatus i dansk etnologi, fremhæver Stoklund for første gang Svend Jespersens store indsats i dansk bondegårdsforskning og sidestiller ham med Axel Steensberg, som indtil da havde været hovedskikkelsen på feltet herhjemme, se især s. 23-27.

⁵¹ Stoklund: *Tingenes kulturhistorie*, s. 88.

⁵² Bjarne Stoklund har givet en fin redegørelse for hele denne udvikling i sine (endnu) utrykte faglige erindringer med arbejdstitlen *Private noter og bemærkninger* fra 2010. Især afsnittet „Svend Jespersen og den etnologiske faghistorie“ er uhyre interessant i denne sammenhæng. Manuskriptet er tilgængeligt via Bibliotek for landbokultur og søfart, <https://natmus.dk>

⁵³ Her skal særligt fremhæves de to titler, som han har skrevet sammen med Helle Ravn: *Jeg en gård mig bygge vil - der skal være have til. En kulturhistorisk-etnologisk un-*

ende med stationsbyernes bygningskultur, parcelhusets historie, arkitektur i grænseområder og europæiske havebyer.⁵⁴

En svale gør imidlertid ingen sommer. Dansk etnologisk bondegårdsforskning må i dag regnes som ikke-eksisterende. Ligesom det er tilfældet med den klassiske landbohistorie, har heller ikke den etnologiske bondegårdsforskning den store tiltrækningskraft på moderne forskere. Den er blevet utrendy, noget, kun gamle havenisser uden for tidens strøm beskæftiger sig med.

Bondegårdsforskningen i 1970'erne og 1980'erne

Mens bondegårdsforskning er et døende felt inden for etnologien, forholder det sig nærmest omvendt inden for middelalderarkæologien, hvor der i den sidste halvdel af 1900-tallet er blevet foretaget en række spændende udgravninger af gårdtomter fra vikingetid og højmiddelalder, som belyser middelaldergårdens og middelalderlandsbyens udvikling. De fleste af disse udgravninger har fundet sted i Jylland, især i den sydvestlige del.

Generelt viser udgravningerne, at byggeskikken frem til ca. 900 er forholdsvis stabil og ikke udvikler sig i større udstrækning. I tiden herefter sker der noget, idet arkæologerne nu finder spor efter flere forskellige hustyper. Herefter stagnerer udviklingen atter, og i 1100-tallet synes man at have lagt sig fast på de i vikingetiden introducerede hustyper, hvis former holder sig ret stabilt frem til tidlig moderne tid. Arkæologisk tolkes forandringerne omkring 900-1000 som et resultat af en højkonjunktur, der skabte et økonomisk overskud, som blev omsat i prestigebyggeri.

Det er interessant, at de fleste nye hustyper fra vikingetiden findes i det sydvestlige Jylland – i egnen omkring Esbjerg og Ribe – hvilket tolkes på den måde, at Sydvestjylland var et innovationsområde i vikingetidens Danmark: „Den livlige samhandel med det karolingiske område og Frisland dannede grundlaget for Ribe og Hedebyes eksistens og var medvirkende til, at nye ideer hurtigt spredtes til disse områder“.⁵⁵

dersøgelse af lange linjer og regionale kulturforskel i gårdens landskab: Bygninger, haver og omgivelser ved danske landbrugsejendomme 1900-2000, Kerteminde 2001, samt Taks og trempel - havekultur og byggeskik på Als gennem 200 år, Sønderborg 2002.

⁵⁴ Se f.eks. Peter Dragsbo: *Hvem opfandt parcelhuskvarteret? Forstaden har en historie. Plan og boligbyggeri i danske forstadskvarterer 1900-1960*, Odense 2008; Peter Dragsbo: *Arkitektur til grænsen. Arkitektur og nation i europæiske grænselands 1850-1940*, Sønderborg 2014. Peter Dragsbo & Helle Ravn: *Havebyen. Havebyer i Danmark, England og Tyskland før, nu ... og i fremtiden?*, København 2017.

⁵⁵ Hans Skov: „Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyperne i det gammeldanske område fra ca. 800-1200 e.Kr.“, *hikuin 21: Landbebyggelse i middelalderen. Huse og gårde*, 1994, s. 143ff.

Det er tankevækkende, at det præcis er i samme område, at kaminhuset⁵⁶ og grundmursbyggeriet vinder tidligst frem i Danmark i midten af 1700-tallet, samt at dette almindeligvis betragtes som netop en konsekvens af de kulturelle forbindelser med Frisland og sydpå mod Nederlandene.⁵⁷

Har der været livlig aktivitet på det arkæologiske felt, så har der, som nævnt, været stille, nærmest dødt, på det etnologiske. På Nationalmuseet lå bondegårdsforskningen i dvale frem til 1989, hvor historikeren Mette Skougaard, etnologen Birgit Vorre og arkitekten Jesper Herbert Nielsen forsøgte at blæse nyt liv i forskningen ved at lancere et stort projekt om andelstidens gårdbyggeri. De gamle bondegårdsundersøgelser gik kun til ca. 1850, og man havde været helt uinteresseret i andelstidens gårde, som man opfattede som industrielt typebyggeri, der ikke kunne fortælle noget videre om lokale byggeskikke. Dette var en senere tids etnologer ikke helt enige i, og da bondegårdsbyggeriet i perioden 1850-1990 havde gennemgået meget store ændringer, burde også denne periode undersøges. Takket være en bevilling fra Nationalmuseets direktion kunne man i 1989 igangsætte et pilotprojekt, hvor man valgte et par herreder på Djursland som undersøgelsesområde.

Formålet med pilotprojektet var at finde en metodik, som ville kunne anvendes over hele landet med forholdsvis få ressourcer. Til projektet skulle knyttes en arkitekt, en historiker og en etnolog, som ikke alene skulle undersøge byggeskikken fra 1850 til nutiden, men også prøve at klarlægge samspillet mellem bygninger og bolig, drifts- og økonomiformer, husholdets sammensætning og arbejdsdeling samt de enkelte familiers tilværelse i forskellige perioder.

Udvælgelsen af bygninger foregik på den gammelkendte måde, nemlig ved rekognoscering, som det også havde været tilfældet med Svend Jespersens tidligere undersøgelser. I den første fase rejste forskerne rundt for ved selvsyn at udvælge gårde, der skulle undersøges nærmere. Efter en gennemgang af en række landsbyer blev der foretaget en vurdering af, hvad der var typisk og karakteristisk for de forskellige perioders byggeri i området. Byggeriet blev derpå inddelt i perioder med hver deres karakteristika: Bindingsværk og tidligt grundmursbyggeri ca. 1850-1890; den tidlige andelstids byggeri ca. 1890-

⁵⁶ Kaminhus: På Fyn og i dele af Jylland havde gårdene to åbne ildsteder, hvorfra man i det ene opvarmede stuen og lavede mad om vinteren, mens det andet, der lå i bryggerset, kun anvendtes om sommeren. I modsætning hertil havde man på Sjælland og Sydhavsøerne de såkaldte ovnhuse, hvor der kun var ét åbent ildsted, som var placeret inde i den store, åbne skorsten.

⁵⁷ Stoklund: *Tingenes kulturhistorie*, s. 98.

1914; byggeri præget af bevægelsen *Bedre Byggeskik* ca. 1915-1930; den gradvise modernisering af byggeskikken ca. 1930-1950; det mekaniserede landbrugs byggeri ca. 1950-1970 og endelig det teknologiske landbrugs byggeri ca. 1970-1990.

På grundlag af inddelingen valgtes ti gårde og to huse for hver periode, som var typiske for de enkelte perioder. Beboerne blev kontaktet, og de konkrete undersøgelser gik i gang (hvis ejerne altså var imødekommende). Undersøgelserne bestod i en skitseopmåling af de udvalgte gårdes anlægsplaner samt i en opmåling af stuehuset, hvor også møbleringen blev indtegnet. Der blev taget talrige fotos af boligen og de øvrige bygninger samt foretaget en bygningshistorisk arkivundersøgelse. Ligeledes blev der lavet interviews med familien samt foretaget en etnologisk analyse af boligens indretning.⁵⁸

I 1990 modtog man igen en særbevilling fra Nationalmuseets direktion, således at arbejdet kunne fortsætte. Denne gang udvalgte man Salling som undersøgelsesområde, idet man her kunne finde en anden traditionel byggeskik end på Djursland samt meget tidlige eksempler på grundmursbyggeri. Med Salling-projektet ønskede man at foretage en metodisk videreudvikling af Djursland-projektet, således at man blev bedre til at foretage systematiske og omfattende bygningsundersøgelser. Desuden ville man skabe et grundlag for et sammenlignende studie i forhold til Djursland med henblik på at afdække væsentlige og karakteristiske træk ved den landlige bebyggelses udvikling i de to områder. Også i Salling benyttede man rekognoscering ved udvælgelsen af de gårde, der skulle undersøges.

Feltarbejdet i Salling blev afviklet i tre faser i løbet af 1990 til 1991, og forskerne havde travlt. Man havde kun afsat en halv dag til hver gård, og i dette tidsrum skulle samtlige bygninger opmåles, og der skulle foretages interviews med gårdejereren og hans familiemedlemmer om gårdens historie, produktionsform, produktionsvilkår samt om de ændringer, der havde fundet sted, så vidt ejerne kunne huske. Derefter besigtigede man sammen med ejerne stuehuset og udlængerne og gennemgik hele gården med henblik på registrering af de bygningsmæssige forhold. Om aftenen blev dagens resultater samlet op og koordineret.

De nye bondegårdsundersøgelser kom godt i gang, og Frilandsmuseets arkitekt Jesper Herbert Nielsen, der havde afløst Frode Kirk i 1988, fik her sin ilddåb. Projektet fyldte faktisk så meget i hans dagli-

⁵⁸ Jesper Herbert Nielsen, Mette Skougaard & Birgit Vorre: „Det begynder på Djursland ... En genoptagelse af Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1990, s. 104-107.

ge arbejde, at han i de år, han var ansat på museet (fra 1988 til 1992) stort set kun havde tid til at beskæftige sig med dette projekt. Man ud-kastede også planer for, hvor de næste undersøgelser skulle finde sted. Her faldt valget på det østlige Sønderjylland, som man mente adskilte sig klart fra både Djursland og Salling med hensyn til de landbrugs-økonomiske, sociale og kulturelle forhold.⁵⁹

Sådan skulle det imidlertid ikke komme til at gå. Det følgende år fik projektet ingen særbevilling fra Nationalmuseets direktion, og det gik derfor i stå. Jesper Herbert Nielsen forlod sin stilling som arkitekt på Frilandsmuseet og slog sig ned med eget arkitektfirma i Vordingborg, som (meget passende) arbejdede med bygningsrestaurering. Nationalmuseets nye etnologiske bondegårdsundersøgelser løb dermed ud i sandet, og det forblev ved de to pilotprojekter på Djursland og i Salling. Det var et velment, men nok også urealistisk, forsøg på at tage tråden op fra „de gode gamle dage“, hvor der var nok af offentlige penge til storstilede kulturhistoriske forskningsprojekter. Sådan var tiderne ikke længere.

Det var ikke kun på Nationalmuseet og Frilandsmuseet, at der blev arbejdet med bondegårdsundersøgelser i 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne. I Odense fandtes også forskere, der arbejdede videre med det traditionelle etnologiske forskningsfelt „den danske bondegård“. Deres udgangspunkt var dog et andet end Svend Jespersens og Bjarne Stoklunds, ja end hele den klassiske danske etnologis.

Odense-forskerne, der bestod af historikere og middelalderarkæologer fra Odense Universitet og Odense Bys Museer, særligt fremtrædende var Torben Grøngaard Jeppesen og Erland Porsmose, tog nemlig udgangspunkt i landskabet og det økonomiske grundlag for landbrugsproduktionen, når de undersøgte variationen i den danske byggeskik, mens etnologerne havde taget udgangspunkt i menneskene og i den menneskelige aktivitet.⁶⁰ Esben Hedegaard, en af forskerne i det fynske forskningsmiljø, formulerede det i 1998 på den måde, at det var Odense-folkenes opfattelse, „at der måtte flere økonomiske para-

⁵⁹ Jesper Herbert Nielsen & Mette Skougaard: *Rapport til Nationalmuseets direktion. Pilotprojekt vedrørende fortsættelse af Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser*, Kbh. 1991, s. 1-3. Rapporten findes i Bibliotek for landbokultur og søfart, <https://natmus.dk>. Se også den samlede redegørelse for projektet, som blev publiceret i tidsskriftet *Bol og By* i 1993: Jesper Herbert Nielsen, Mette Skougaard & Birgit Vorre: „Gårde i Djursland og Salling – en genoptagelse af Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser“, *Bol og By* 1993:1. Bidraget er også publiceret i Mette Skougaard & Jesper Herbert Nielsen (red): *Bondegård og museum. Frilandsmuseernes teori og praksis*, Odense 1998.

⁶⁰ Stoklund: „Danske landsbyer mellem to forskningsmiljøer“, s. 220f.

metre ind i undersøgelserne, og at mange spørgsmål bedst lod sig besvare ved kvantitative studier af de samme fænomener på et stort antal gårde⁶¹.

På Nationalmuseet og blandt etnologerne på Københavns Universitet havde bondekulturforskningen sigtet på at belyse kulturelle forskelle og regional variation, mens man havde undladt at inddrage de økonomiske produktionsforhold i analysen. Derfor havde man heller ikke undersøgt, om der måske eksisterede en sammenhæng mellem antallet af gårdens længer og gårdens produktion, dvs. bondens bygningsbehov. Etnologerne var betydeligt mere interesserede i gårdlængernes placering end i deres forhold til gårdens produktion.

Etnologerne var så at sige optagede af gårdens form i sin egen ret. Det vigtige var ikke, om en gård var firlænget, men hvorfor de fire længer var placeret omkring en firkantet gårdsplads og ikke arrangeret på en anden måde. Det var selve den kulturelle form, man fandt væsentlig at undersøge: Hvorfor anlagde bønderne i Østjylland, på Fyn og Sjælland deres gårde i en firkantet form? Hvorfor byggede nordjyderne og vestjyderne deres gårde i en vinkelform eller som parallelgårde, og hvorfor fortsatte mange slesvigske bønder med at bygge gårde med én dominerende hovedlænge med bolig og stald i hver sin ende? Det var det, man fandt interessant, for „nok er huset en praktisk, fysisk ramme om en social gruppe og dens økonomiske aktiviteter, men det er samtidig ladet med kulturel symbolik“, som Bjarne Stoklund har udtrykt det. Med boligen ønskede gårdmændene „at kommunikere samhørighed med en anden social gruppe og distancere sig fra dårligere stillede befolkningsgrupper“⁶².

At byggemåden i de enkelte egne ikke på nogen entydig måde kan kobles til produktionsgrundlaget, således at vi finder samme type gårdbyggeri i egne med samme type landbrug, har historikeren Carsten Porskrog Rasmussen bemærket med hensyn til Slesvig:

Påfaldende nok fulgte de mest markante egnsvise mønstre i bondegårdenes bygninger ikke de landbrugsmæssige hovedzoner. Landbruget i Angel og Haderslev amts østlige dele havde meget til fælles, men gårdene de to steder lignede ikke hinanden ret meget. Omvendt var der væsentlige ligheder mellem gårde på Femern, på Gesten vest for Slesvig og ved Husum, skønt de tre eg-

⁶¹ Esben Hedegaard: „Gårdprojektet – og de ældre fynske undersøgelser af den landlige bygningskultur på Fyn“, i Mette Skougaard & Jesper Herbert Nielsen (red): *Bondegård og museum. Frilandsmuseernes teori og praksis*, Odense 1998, s. 158.

⁶² Stoklund: *Tingenes kulturhistorie*, s. 88, 97.

nes landbrug var præget af hver deres specialiseringer. Heller ikke bøndernes sociale status bestemte gårdens grundform. Selvejerbønder ved Husum byggede og indrettede deres gårde efter næsten samme hovedprincipper som livegne fæstere i Svans, men meget anderledes end selvejere ved Tønder.⁶³

Stoklund havde med andre ord en pointe, når han vedblivende fastholdt, at man måtte inddrage den kulturelle kontekst, når man så på bondegårdens udformning.

I modsætning hertil tog Grøngaard Jeppesen og Porsmose et andet udgangspunkt, nemlig landsbrugsproduktionen og kulturlandskabet omkring gården, og de opfattede gårdens antal af længer (dog ikke deres form) som et udtryk for bondens bygningsbehov, idet en korndyrkende sjællandsk bonde selvfølgelig måtte have mere behov for ladeplads end en kvægavlende bonde i den slesvigske marsk, som havde dyrene på græs det meste af året.

Hvad der dog især adskiller den historiske gård- og landsbyforskning i Odense fra den traditionelle etnologiske linje i København, er, at man i Odense tog udgangspunkt i hele landsbymiljøet, i samtlige af gårdens bygninger og udhuse mm., i landskabet og i ejerlavet i stedet for at tage udgangspunkt i den enkelte gård, som etnologerne traditionelt havde gjort.

Fra midten af 1970'erne arbejdede Torben Grøngaard Jeppesen, der dengang var leder af frilandsmuseet *Den Fynske Landsby*, og Erland Porsmose fra Odense Universitet med udforskningen af både landsbyer og kulturlandskab, og det var dem, der bl.a. påviste, at den stationære landsby først opstod omkring 1000-1100, mens byerne før den tid jævnlige blev flyttet, når det lokale ressourcegrundlag var blevet udpint.⁶⁴ De lancerede også i 1984 det ambitiøse projekt „Fynske gårde 1850-1925“, der skulle tage tråden op, hvor Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser tidsmæssigt havde sluppet, nemlig i 1850.⁶⁵

Projektet skulle danne baggrund for en udbygning af *Den Fynske Landsby* med en afdeling med huse og gårde fra „andelstiden“. Gårdprojektet, som det kaldtes i daglig tale, fik til formål at undersøge an-

⁶³ Carsten Porskrog Rasmussen: *Det sønderjyske landbrugs historie 1544-1830*, Odder 2013, s. 368.

⁶⁴ Se f.eks. Erland Porsmose: *De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfællesskabets tid*, Odense 1987, s. 50; Erland Porsmose: *Danske landsbyer*, Gylling 2008, s. 35ff.

⁶⁵ Torben Grøngaard Jeppesen: „Landbrugsbygninger og -byggeskik som arbejdsfelt“, *Fynske Minder* 1985, s. 161-183; Torben Grøngaard Jeppesen: „Fynske gårde 1850-1925 – et bygningshistorisk projekt udført af Den fynske Landsby“, *Fynske Minder* 1987, 93-122.

delstidens byggeri, dets omfang målt i nybyggeri samt den samlede tilvækst af bygninger. Desuden skulle man undersøge, hvorledes bygningerne var blevet brugt, og hvilke ændringer der var sket gennem tiden. Også byggemåden skulle undersøges, dvs. hvorledes der blev introduceret nye planløsninger, nye konstruktioner og nye byggematerialer. Gårdbygningernes økonomiske værdi skulle fastslås, ligesom man skulle forstå, hvorledes de var blevet finansieret. Endelig skulle gårdenes arkitektoniske hovedtræk fastlægges.

Når dette gigantiske arbejde var gennemført, skulle resultaterne efterfølgende sammenholdes med gårdenes jordtilliggende og „øvrigt produktionspotentiale“. Gårdbyggeriet skulle med andre ord kulegraves ud fra såvel en landbrugsøkonomisk som en bygningshistorisk synsvinkel, der inddrog næsten alle tænkelige parametre. Bygningerne skulle ikke undersøges som isolerede fænomener, men som integrerede dele af den generelle udvikling i landbruget. Det var en ordentlig mundfuld. Tiden skulle vise, at den også var for stor.

Udvælgelsen af gårde kom til at foregå på en anden måde end den, som de ansatte ved Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser havde benyttet sig af. Her havde man, som tidligere nævnt, berejst en egn ad gangen og udvalgt gårdene ved rekognoscering. I modsætning hertil var gårdprojektets undersøgelsesobjekter udvalgt på forhånd ud fra en række fastsatte kriterier. Man udpegede otte forskellige lokalområder på Fyn, som man på forhånd vidste havde en god kildedækning i arkiverne, og som havde en vis geografisk spredning. Hver udvalgt egn bestod af ca. 2-3 sogne, og i hvert sogn valgte man gårde med et jordtilliggende på mellem 1 og 12 tønder hartkorn, dog ikke de statshusmandsbrug, som var opstået i 1900-tallet. Alt i alt udvalgte man 900 ejendomme, som skulle gennemgås. Indsamlingsarbejdet afsluttedes i 1989. Og så skete der faktisk ikke mere.

Det var med andre ord et typisk „firserprojekt“. I historieforskningen var mange i 1980'erne stærkt optaget af kvantitative metoder, og stort som småt blev forsøgt kvantificeret. Når blot man vidste hvor mange og hvor meget, troede man fuldt og fast på, at man også ville kunne svare på hvorfor og hvordan. Kvantificeringsmanien ebbede ud i 1990'erne, hvor den afløstes af sin direkte modsætning, den kvalitative metode, hvor forskerne ikke kunne få det småt nok. Nu mente man, at selv den mindste genstand i sig selv rummede en hel verden, der blot skulle tolkes ud af genstanden selv.⁶⁶

Sådan er forskningens veje på en måde så forudsigelige. For gård-

⁶⁶ Palle O. Christiansen: *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*, Viby J 2000, s. 164-209; Palle O. Christiansen.: „Forståelsen af det an-

projektet havde det imidlertid den konsekvens, at hele det møjsommeligt indsamlede materiale, som blot ventede på at blive kvantificeret ved hjælp af den nye computerteknologi, aldrig blev det, men i stedet blev liggende i sine adskilte sagsmapper. Man var kørt træet i kvantificering og troede ikke længere på dens fortræffeligheder. Måske materialet simpelthen var blevet for stort? Måske var man nået dertil, hvor man ikke længere kunne se skoven for bare træer, og hvor det derfor, som historikeren Søren Mørch har formuleret det, var blevet tid for mikrohistorie.⁶⁷

I 1995 blev gårdprojektets materiale overdraget til den nyetablerede Bygningshistorisk afdeling ved Odense Bys Museer, og man håbede på, at der så igen ville komme gang i arbejdet. Men som det så ofte går med denne type ambitiøse projekter, led det skibbrud midtvejs, bl.a. fordi de involverede medarbejdere gik på pension eller fik andet arbejde – eller måske ligefrem opgav at få overblik over det svulmende forskningsmateriale. Det enorme arkiv ligger stadig og venter på, at nogen får tid og kræfter til at kvantificere og analysere det.⁶⁸ Nationalmuseets stort anlagte bondegårdsundersøgelser og Odense Bys Museers gårdprojekt led med andre ord begge skibbrud, men af forskellige årsager: På Nationalmuseet løb man tør for penge og måtte placere forskerne i andre projekter, mens man i Odense nok snarere tabte interessen for og troen på projektet.

Heller ikke udbygningen af *Den Fynske Landsby* med huse og gårde fra andelstiden er blevet til noget. Denne opgave blev i stedet igangsat på Frilandsmuseet i Lyngby i midten af 1990'erne, da man påbegyndte projekteringen af den såkaldte andelsby, der senere ændrede navn til *Frilandsmuseets stationsby* (i 2010), men som siden, pga. Nationalmuseets svære økonomiske situation i midten af 2010'erne, blev sat på *stand by*.⁶⁹

derledes. Om Carlo Ginzburg og mikrohistorie“, *Historisk Tidsskrift*, bd. 101:1 (2001), s. 111-145.

⁶⁷ Søren Mørch: *Verden som den er. Fem historier om hvordan det gik til, at verden blev moderne*, Gylling 2005, s. 166.

⁶⁸ Esben Hedegaard & Anders Myrtue: *Landbrugets bygninger 1850-1940*, Kbh. 1996, s. 11f. Samtaler med Anders Myrtue i 2015 har bekræftet mig i, at det stadig er tilfældet.

⁶⁹ Den primære årsag til navneskiftet var, at Metroselskabet i 2006 forærede Amagerbanens gamle stationsbygning på Øresundsvej til Frilandsmuseet, som påbegyndte dens opførelse i 2014. Om projekteringen af denne nye by, se f.eks. Lars Friis: „Frilandsmuseet og andelstiden“, 1994 og Lene Floris: „Liv i andelstiden. Frilandsmuseet - et aktivt og interaktivt museum“, 1995. Der er

Kontinuitet, forandring og magt

De empiriske undersøgelser af gårdbyggeriet, der er kommet til i løbet af 1900-tallet, har med al tydelighed vist, at bondegårdens form ikke kan knyttes til bøndernes etniske eller nationale identitet, således som Rejnhold Mejborg, Peter Lauridsen og Claus Eskildsen i sin tid mente. Det er snarere et spørgsmål om, hvad der i en enkelt region er tradition for, og hvad der opfattes som passende og/eller funktionelt. Også bønder lader sig påvirke af modeluner, ligesom man må formode, at de bygger deres gårde på en måde, så bygningerne bedst tjener de funktioner, som gården skal rumme.

Den evolutionistiske kulturforskningens opfattelse af den enstrengede udvikling, hvor gårde, uafhængigt af behov og lokalkultur, udviklede sig fra enlængede gårde over to- og trelængede til fuldt færdige fir-længede gårde, er der vist ingen, der længere abonnerer på. Det udelukker på den anden side ikke, at en række gårde kan have udviklet sig på denne måde, for det kan man let finde eksempler på. Man må blot ikke tro, at det altid forholder sig således, og da slet ikke, at der er tale om en kulturel lovmæssighed.

Den historisk-geografiske eller diffusionistiske kulturforskningens opfattelse af kulturens spredningsveje kan heller ikke stå alene. Man bør også inddrage den økonomiske og økologiske kontekst. Det er nemlig ikke således, at bondegårdens længeantal og form som hovedregel breder sig fra et område til et andet, uafhængigt af gårdens produktionsøkonomiske grundlag eller regionens økologiske ressourcer. Men derfor kan man alligevel godt finde eksempler på, at noget sådant er sket. Et fint eksempel er det nye trefløjede anlæg, som vandt frem i Angel i Sydslesvig i midten af 1700-tallet og siden bredte sig til hele det nordøstlige Slesvig med Als og Ærø (som i øvrigt er det selvsamme område, hvori man tidligere fandt de mange enlængede gårde med stald og bolig i samme hovedlængde).⁷⁰ Der er næppe tvivl om, at det trefløjede „angelske“ anlæg var stærkt inspireret af 1700-tallets herregårdsbyggeri og skulle vise, at her var der en bonde med magt over tingene. Det var et prestigebyggeri, som i grunden ikke var særligt funktionelt: Vinden stod ind på den åbne gårdsplads, og afstanden mellem stald

tale om interne arbejdsplaner. Man kan finde dem i *Bibliotek for landbokultur og søfart* på <https://natmus.dk>

⁷⁰ Anita Hagemeyer-Kottwitz: *Angeliter Dreiseithofanlagen. Die Entwicklung der Dreiseithöfe in der Landschaft Angeln vom späten 18. bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts*, 1982; Peter Dragsbo & Helle Ravn: *Taks og trempele*, s. 12, 17; Bjørne Stoklund: *Tingenes kulturhistorie*, s. 103f.; Peter Henningsen: „Under samme tag. Den slesvigske gård på Ærø i det 18. og 19. århundrede“, *Ærø Museum. Årbog* 2012, s. 44.

og lade, som lå i hver sin modsatte fløj, medførte ofte, at gårdspladsen blev tilsølet, når der blev muget ud i staldene etc.

Som afløsning for den historisk-geografiske metodes ensidige fokusering på spredningsveje introducerede Bjarne Stoklund den metode, som han selv kaldte for den økologiske, men som ret beset vel blot er en funktionalistisk overbygning på den historisk-geografiske etnologi, idet han inddrog de skiftende økologiske og økonomiske forholds betydning for byggeskikken, men beholdt det historisk-geografisk perspektiv. Bonden bygger ikke sin gård tilfældigt, men tager stadigt hensyn til både områdets kulturelle normer, sine egne værdier og funktionaliteten i relation til gårdens ressourcegrundlag, samtidigt med at han også lader sig inspirere af udefrakommende „modeluner“ i den udstrækning, det er foreneligt med den lokale bondekultur og hans økonomiske formåen.⁷¹

Ifølge Stoklund afspejler byggeskikken i en bestemt egn de lokale bønders normer og værdier og fortæller noget om det samfund, som har skabt bygningerne. I de områder, hvor vi finder en meget ensartet byggeskik og boligindretning, kan vi med ret stor sikkerhed slutte tilbage til en høj grad af kulturel homogenitet og fælles kulturel forståelse. I sådanne områder vil der altid være en stærk tendens til at vælge en bestemt slags byggeri frem for et andet. I andre typer af bondesamfund, f.eks. samfund i opbrud, vil vi derimod finde flere forskellige måder at bygge på, da den gamle byggemåde er blevet forladt, mens faste rammer for det nye byggeri endnu ikke er fundet.

I perioder med økonomisk højkonjunktur og kulturel forandring, således som vi f.eks. ser det herhjemme i slutningen af 1700-tallet, hvor landsbyerne udskiftedes af fællesskabet, hvor mange gårde flyttedes ud af landsbyerne, og hvor mange tidligere fæstere blev selvejere, ønskede mange bønder at signalere deres ændrede sociale status. Det gjorde de bl.a. ved at bygge og indrette deres bolig på en anden måde end hidtil, f.eks. ved at opføre gårdanlæg, der mindede om miniaturreudgaver af herregårdsanlæg, og ved at indrette boligen på en måde, der afspejlede de højere sociale klassers boligstil.⁷²

Prestigeinnovationer kalder man denne sammenhæng mellem højkonjunktur og kulturel forandring, og de kan ikke kun påvises herhjemme i slutningen af 1700-tallet, men også i den sidste tredjedel af 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet, dvs. i „andelstidens“ økono-

⁷¹ Bjarne Stoklund redegør for forskellen mellem en rendyrket historisk-geografisk (diffusionistisk) synsmåde og en økologisk i *Kulturgrænser og økotypen*, s. 25-28.

⁷² I højskolelæreren Anton Nielsens bog *Den danske Bonde* fra 1887 gives der talrige eksempler på, hvorledes andelstidens bønder stræber efter en boligindretning, der ligner det urbane borgerskabs.

miske storhedstid. Det er i denne periode, at bonden for alvor aflægger fortidens fæstebondementaltitet og træder i karakter som fuldgyltig samfundsborger. Det markeres meget naturligt i alt fra byggeri til boligindretning m.m.

En meget væsentlig del af dynamikken i bondebølgens udvikling siden landboreformerne hænger sammen med disse prestigeinnovationer i økonomiske opgangsperioder. Øget velstand hos bondebefolkningen fører til et ønske om med nye symboler at redefinere sig selv og dermed på én gang at kommunikere samhørighed med en anden social gruppe (proprietærer og købstadsborgerskab) og samtidigt distancere sig fra dårligere stillede befolkningsgrupper (husmænd og landarbejdere).⁷³

Noget andet er så, at bønder ofte er ret så konservative og ikke gerne adskiller sig fra deres naboer. Det gælder også i byggeriet. Lægen og samfundsdebattøren Frederik Krebs fortalte f.eks. i 1870, at:

det er ikke mere end et par Aar siden, at en Gaardmand, en særdeles dygtig, hæderlig og virksom Bonde, efter lang Betænkningstid besluttede sig til at nedrive sin Stuelænge og opføre en ny. Skulde den nu opføres af Bindingsværk eller Grundmur, se derom drejede Spørgsmaalet sig. Bygningskyndige Folk udenfor Bondestanden, der mente ham det vel, raadede ham til at vælge Grundmur, der, om end noget, skjønt ikke meget dyrere end godt Bindingsværk, dog var meget at foretrække. Han gav sine Raadgivere ret i alt, og var just heller ikke bange for den større Udgift, men han holdt dog fast paa Bindingsværksbygningen. Hvorfor? Fordi han ikke ville synes storagtig eller fin paa det, og det vilde han let faa Udseende af, hvis han opførte en grundmuret Stuelænge. Ikke en halv Mil derfra kunde man til alle Sider finde grundmurede Bøndergaarde, men der i Byen var der endnu ikke en eneste, og han havde ikke Mod til at være den Første dermed. Det er denne Ensartethed og Ligestilling, denne Mangel paa Frihed indenfor Standsrammen, som er Skyld i, at Standen bevæger sig saa langsomt. Alle skulde med, skulde med, saa at sige, paa én gang; det maa komme over dem som en almindelig Drift, ellers gaar det ikke.⁷⁴

⁷³ Bjarne Stoklund: *Tingenes kulturhistorie*, s. 96ff.; Bjarne Stoklund: „Signalement af en epoke“, *Arv og Eje. Det forsømte århundrede*, 1976, s. 5-26.

⁷⁴ Frederik Krebs: „Den danske Bonde i vore Dage“, *For Idé og Virkelighed*, bd. 2, 1870, s. 33of.

Man byggede med andre ord ligesom de andre og nogle steder også, som man altid havde gjort. Derfor vil man i forskellige egne kunne finde særlige gårdtyper, som er karakteristiske for netop den egn, selv om de ikke er enerådende. Bondegården er således et symbolsk udtryk for en række forskellige kulturelle fænomener, og den er åben for mange slags fortolkninger.

Der er imidlertid et element, som hovedparten af bondegårdsforskerne har overset: Nemlig spørgsmålet om, hvem der i den sidste ende betalte for gårdens opførelse og derfor også havde et stort ord at skulle have sagt, når det kom til bygningsmassen og gårdens formgivning. Før bønderne blev selvejere i løbet af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, var det godsejerne, der betalte for byggeriet, og som udviste tømmeret i deres skove. De udviste som regel tømmeret til selve hovedkonstruktionen, mens bonden selv stod for vinduer, døre, lemme, luger, indervægge og lignende. Mon ikke godsejeren – eller evt. hans foged eller godsforvalter – også afgjorde, om byggeriet skulle være et højremshus, en sulekonstruktion eller et hus med spærbindingsværk, ligesom mængden af det udviste tømmer også bestemte, hvor mange længer der kunne bygges, og hvor meget tømmer der kunne anvendes i byggeriet? Mon ikke godsejerne i de egne, hvor man traditionelt byggede sulehuse, udviste tømmer til denne type byggeri, mens det tilsvarende var tilfældet i egne med højremshuse og egne med almindelige spærbindingsværkshuse? Hvorfor skulle godsejeren udvise tømmer ud over det nødvendige og ud over, hvad traditionen bød?

Det er min personlige opfattelse, at hverken den evolutionistiske, den historisk-geografiske eller den økologiske forklaringsmodel slår til, hvis man undlader at inddrage godsejernes indflydelse i ligningen, og det er der ikke mange af de hidtidige bondegårdsforskere, som har gjort. Peter Michelsen berørte kort problematikken i 1955 i en beskrivelse af gårde på Fyn og Lolland-Falster, dog uden at forfølge det nærmere,⁷⁵ og etnologen Carsten Hess rejste spørgsmålet i forbindelse med en undersøgelse af kridtstensbyggeriet på Stevns. Her nåede han faktisk frem til, at det ikke så meget var fæstebønderne som godsejerne, der afgjorde, hvorledes gårde og huse blev byggede.⁷⁶

⁷⁵ Peter Michelsen: „Byggeskik på landet“ [Den fynske øgruppe, Lolland-Falster, Bornholm], i Johannes Brøndsted (red.): *Danmark før og nu*, bd. 1, Kbh. 1955, s. 176.

⁷⁶ Carsten Hess: „Gutswirtschaft und bäuerliche Bauweise – Aspekte zur Bauernhausforschung in Dänemark“, *Kieler Blätter zur Volkskunde* VI, 1974, s. 131-151. Se også hans undersøgelse af kridtstensbyggeriet på Stevns: „Kridtstenshusene på Stevns. Omkring overgangen fra bindingsværk til grundmur“, *Folk og Kultur* 1972, s. 113-150.

På Tåsinge fandtes der fire eksempler på såkaldte saksergårde – lokalt kaldet holstenske gårde – som kammerherre Frederik Juel til Valdemars Slot havde ladet bygge i slutningen af 1700-tallet.⁷⁷ Hans forgænger på godset, farbroderen Niels Juel, havde også nogle helt særlige ideer om rationelt gårdbyggeri, da han i 1750'erne anlagde landsbyen Vemmenæs, for den kom til at bestå af lutter enlængede gårde i slesvigsk stil, altså gårde med stald og bolig i samme længe. Det er en gårdtype, der i 1700-tallet var meget almindelig på Ærø og Lyø og i mindre udstrækning på Strynø, men slet ikke på Tåsinge. Hvorfor Niels Juel og Frederik Juel valgte denne byggemåde til deres nye gårde, ved vi ikke, men det kan måske hænge sammen med disse gårdtypers symbolske tilknytning til det generelt mere avancerede agerbrug i Slesvig og Holsten, det såkaldte kobbelbrug, som også forsøgtes indført på Tåsinge i disse godsejeres tid.⁷⁸ I det hele taget var den tids godsejere meget forblændede af alt, hvad der var holstensk.

Andre fynske godsejere forsøgte sig også som arkitekter og lavede selv udkast til, hvordan de nye fæstegårde skulle se ud. Det kendteste eksempel er godsejer Jens Lange til Rødkilde mellem Svendborg og Fåborg, som ved landsbyen Ulbølles udskiftning selv designede sine udflyttergårde, der anlagdes som vinkelanlæg med et almindeligt stuehus, hvorpå der vinkelret var lagt en meget bred og høj ladebygning, som konstruktionsmæssigt mindede en del om Frederik Juels holstenske gårde. Ulbølle var desuden speciel derved, at samtlige 29 gårde i landsbyen blev nedlagt og flyttet ud på deres lodder i bymarken.⁷⁹

På baroniet Lehn (dvs. godset Hvidkilde, der ligeledes ligger mellem Svendborg og Faaborg) lod baron Lehn selv tegne nogle nye trelængede gårde i forbindelse med udskiftningen, hvor beboelsen i stedet for at ligge i den midterste fløj lå i en af sidefløjene, mens stalden og loen var anbragt i midterfløjen, og laderummene i den tredje fløj: „Mange nydelige Huse og prægtige Bøndergaardene ved siderne af Vegen, og alt dette er frembragt af Hvidkildes virksomme og patriotiske Ejere“, fortæller L.M. Wedel således i 1803.

Jeg kalder Bøndergaardene prægtige, saaledes er de overalt paa Godset og Baroniet, 3 Længder, alle af Egetømmer, selv Skillerummene, med brændte Sten i Tavlene, udfugede, store Vindu-

⁷⁷ Frederik Christian Lund: *Beskrivelse over Øen Thorseng* (1823), 2. udg., Svendborg 1973, s. 138.

⁷⁸ Karl von Essen: *Mærkværdige Jordbrug i Danmark og Tydskland*, Odense 1807; Lund: *Beskrivelse over Øen Thorseng* 1823.

⁷⁹ Eigil Hansen: „Jens Langes udflyttergårde“, *Fynske Minder*, bd. 4, 1963, s. 87, 109.

er, malede Porte, Døre, Gavle og Stakitter: Nogle Gaarde var for længst færdige beliggende i deres Enemærker, nogle stod endnu under Arbejde. Skjønnere Gaarde har jeg ikke set i det egentlige Danmark. De er 40-50 Fag alle Længderne iberegnete og Stakitter eller Stengærder i steden for den 4 Længde.⁸⁰

Samme type bebyggelse finder vi meget sigende på gårdene under baroniet Guldborgland på Lolland, der havde samme ejere som Hvidkilde, og som derfor nok også har samme baggrund. Interessant nok finder vi også gårde på baroniet Guldborgland, som var afstolpede (dvs. at bindingsværket var malet op) ligesom de fynske, hvilket ellers var helt usædvanligt på 1700-tallets hvidkalkede Lolland.⁸¹ Her er med andre ord et eksempel på såkaldt centraldirigeret nybyggeri, hvor gårdens form og udseende ikke er udsprunget af den traditionelle, lokale byggeskik, men er bevidst udformet på denne måde af en magthaver.

At godsejeren betalte for byggeriet, betyder på den anden side ikke, at han nødvendigvis blandede sig i, om bonden ville opføre en tre- eller firlænget gård, eller om den skulle opføres med alle længer liggende omkring en firkantet gårdsplads. Og hvordan mon det forholdt sig i de områder af landet, hvor det såkaldte superficiærfæste rådede, og hvor godsejeren kun ejede jorden, mens bønderne selv ejede bygningerne? Her må man formode, at bønderne har haft det afgørende ord. Det samme gælder selvfølgelig de få steder, hvor bønderne ejede både gården og jorden.

Dette er spørgsmål, som det næppe nogensinde vil være muligt at give et fyldestgørende svar på. Antagelig vil man kunne finde steder, hvor det var godsejeren, der enerådigt bestemte fæstegårdenes udseende og steder, hvor han lod bønderne om at opføre gårdene, som de selv ville. Det er heller ikke det væsentlige i denne sammenhæng. Det væsentlige er, at bondegårdsforskerne ignorerede godsejernes rolle i byggeriet og overså det, som vi kan kalde magtsperspektivet. Man gik ganske enkelt ud fra, at bønderne bestemte alting selv og lod hånt om det forhold, at de faktisk var fæstebønder og underlagt en godsejers værn og autoritet.

Der er med andre ord nok at tage fat på, hvis forskningsfeltet en dag skulle blive genopdaget af en ny generations historikere og etnologer.

⁸⁰ Lago Matthias Wedel: *Indenlandske Reise igjennem de betydeligste og skjønneste Egne af de danske Provindser med Hensyn tildeels paa oeconomiske og statistiske Gjenstande i Aarene 1799, 1800-1801*, bd. 1, Kbh. 1803, s. 48.

⁸¹ Halvor Zangenberg: „Lolland og Falsters gamle Bondebygninger“, *Turistforeningens Aarbog* 1936, s. 191, 212.

SUMMARY

Research in Danish Peasant Buildings in the 20th Century

Ethnological research on peasant houses and farm buildings was a major discipline at the Danish National Museum during a great part of the 20th century. Ethnologists were not interested in the farm buildings as such, but studied them as a cultural element and a means to understand contexts and developments in Schleswig, the Danish–German border region. German and Danish peasants were believed to build their farms in quite different ways, and scholars expected the peasant buildings in the region would reveal the national character of the Schleswig peasantry during the ages. Alas, comprehensive research clearly showed that the nationalist suppositions did not match the source material, and it became clear to several researchers that the old assumptions had been biased by an evolutionist approach. As a consequence, some ethnologists turned to new ‘diffusionist’ thought. The diffusionists rejected the old evolutionist schedules and were much more interested in cultural diversity, and in mapping the diffusion of single cultural elements such as peasant farms. How did one type of farm building spread to an area that previously had totally different farm buildings? This new orientation caused conflicts as the two main researchers in the field, Axel Steensberg and Svend Jespersen, had quite different opinions. Steensberg remained a hardcore evolutionist, whereas Jespersen espoused diffusionist views and, over the years, proceeded to functionalism and structuralism. They became harsh opponents and their disagreements made their museum department a tough place to work. When Jespersen died in 1958 and Steensberg turned his attention to other matters the strife petered out, and so did the research into peasant buildings. From time to time, new generations of historians and ethnologists have tried to revive the field, without success. Today, research into the history of peasant farms has itself become history, and thus it is now possible to give an assessment of this very special line of historical research.